

RUDOLF RASCH
MIJN WERK OP INTERNET, DEEL EEN

GESCHIEDENIS VAN DE MUZIEK IN DE
REPUBLIEK DER ZEVEN VERENIGDE
NEDERLANDEN

1572-1795

HOOFDSTUK ZEVEN
DE STEDEN

Voor literatuurverwijzingen zie [LITERATUUR](#).
Verwijzingen naar dit hoofdstuk graag als volgt:
Rudolf Rasch, *Geschiedenis van de Muziek in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1572-1795*
(= Mijn Werk op Internet, Deel Een), Hoofdstuk Zeven: De Steden
<http://www.let.uu.nl/~Rudolf.Rasch/personal/Republiek/Republiek07-Steden.pdf>
Voor suggesties, correcties, aanvullingen en opmerkingen: r.a.rasch@uu.nl
Versie: 7 januari 2013 © Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2013

HOOFDSTUK ZEVEN

DE STEDEN

7.1 Inleiding**7.2 Stadsorganisten****7.3 Beiaardiers****7.4 Stadsspeellieden****7.5 Stadstrompetters**

7.1 INLEIDING

In het voorgaande hoofdstuk hebben we gezien dat slechts gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw werkelijk kan worden gesproken van een goed ontwikkelde hofmuziek in de Republiek. Daarentegen kan worden gesteld dat de steden gedurende het gehele tijdvak van de Republiek een belangrijke en continue factor zijn geweest aan de werkgeverszijde van het muziekleven.

Het zij hier vermeld dat het gewest Holland gedurende de zeventiende en de achttiende eeuw één van de meest verstedelijkte gebieden van Europa was. Voor het muziekleven waren natuurlijk vooral de zes ‘grote steden’ van Holland van belang: Amsterdam, Haarlem, Leiden, Delft, Rotterdam en Dordrecht; Den Haag kan, hoewel formeel geen stad, tot hetzelfde niveau worden gerekend. Deze steden kenden in wisselende mate een goed ontwikkelde muzikale infrastructuur: een organistenstand, speellieden, vrije musici, muziekcolleges, toneel- en operavoorstellingen, muziekdrukkers, -uitgevers en -verkopers, instrumentenbouwers, enz. Amsterdam en Den Haag staken wat betreft het muziekleven duidelijk boven de andere uit. Steden buiten Holland als Middelburg, Utrecht, Leeuwarden, Groningen en Maastricht kunnen worden vergeleken met de Hollandse steden wanneer we Amsterdam en Den Haag buiten beschouwing laten.

Het muziekleven in de kleinere steden in Holland en de nog niet genoemde middelgrote steden in de overige gewesten was meestal beperkter, zonder daarmee meteen onbetekenend te zijn. Er waren organisten en stadsmuziekcolleges, maar de andere sectoren (concertleven, opera, muziekuiteverij) waren doorgaans schaarser bezet. We hebben het dan over plaatsen als Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen en Gouda in Holland, Zierikzee in Zeeland, Amersfoort in Utrecht, Arnhem, Nijmegen en Zutphen in Gelderland, Deventer en Zwolle in Overijssel, Franeker in Friesland, Bergen-op-Zoom, Breda, ’s-Hertogenbosch en Venlo in de Generaliteitslanden, en Roermond daarbuiten.

In de zeventiende eeuw was de stad een muzikale werkgever met verschillende soorten muzikale werknemers in vaste dienst. Het bewaard gebleven ambtenboek van de stad Amsterdam over de jaren 1664-1667, bijvoorbeeld, vermeldt stedelijke musici in vier categorieën: organisten, beiaardiers, speellieden en trompetters. Deze vier categorieën zullen ook de rode draad door dit hoofdstuk vormen. De stad had niet alleen deze musici in dienst, maar was doorgaans ook eigenaar van de instrumenten die zij bespeelden, zowel van de vast geplaatste (‘onroerende’) orgels en beiaarden als van de in principe meeneembare (‘roerende’) instrumenten van speellieden en trompetters.

De belangrijkste stedelijke musici waren ongetwijfeld de organisten van de hervormde kerken, die zich niet zonder trots ‘organist der stad X’ noemden, en niet ‘organist van de kerk Y.’ Deze handelwijze werd zeker versterkt door de nauwe financiële verstrengeling van stad en kerk ten tijde van de Republiek. Amsterdam telde vier van zulke stedelijke organistenposities, Leiden drie, de meeste andere steden twee of één. Indien er meerdere kerken met organisten onder supervisie van de stad waren, was één daarvan de belangrijkste, de zogenaamde hoofdkerk. In Amsterdam bijvoorbeeld speelde de Oude Kerk die rol, in Leiden de Pieterskerk.

Globaal kan de organist van de grootste hervormde kerk van een stad beschouwd worden als de belangrijkste musicus ter stede. Het organistschap, dat behalve spelen ook dikwijls de zorg voor het orgel en orgeladvisering inhield, was geen volledige betrekking en zo vinden we de organist dikwijls in nevenfuncties als leraar van vermogende amateurs (zowel dames als heren) en als leider van het plaatselijke muziekcollege.

We zullen nader op de functie van de stadsorganist ingaan in §7.2.

Een tweede categorie van musici die in stadsrekeningen uit de tijd van de Republiek opduiken wordt gevormd door de beiaardiers. Deze categorie loopt overigens enerzijds over in die van de organisten (door dubbelaanstellingen als organist en beiaardier), anderzijds in die van de klokkenstellers en uurwerkverzorgers. Gezien het gegeven dat er via de voorslag dikwijls elk kwartier beiaardmuziekjes in de straten klonken, kan het belang van wat er op de beiaard werd gespeeld voor het stedelijk muzikaleven moeilijk worden overschat. Het beiaardiersambt zal worden besproken in §7.3.

In de zeventiende eeuw was er in de Republiek nog een vijftal steden die stadsspeellieden in dienst hadden. Het instituut stadsspeelman stierf echter gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw een langzame, maar zekere (en overigens zachte) dood; in de achttiende eeuw bleven stadsspeellieden alleen in de stad Groningen gehandhaafd. §7.4 zal gewijd zijn aan de stadsspeellieden.

De genoemde drie categorieën van stedelijke musici waren ongetwijfeld de belangrijkste, maar hiermee was het door de stad gefinancierde muzikaleven nog geenszins uitgeput. Veel steden hadden trompetters in dienst, die gestationeerd waren op torens en/of poorten. Wat hierover bekend is, wordt in §7.5 samengevat. Tenslotte willen we er nog op wijzen dat in een aantal steden ook voorzangers in kerken door de stedelijke overheid werden bezoldigd.

Naast een begunstiging van de muziek door het in dienst nemen van musici leverden steden ook incidentele bijdragen aan het muzikaleven, bijvoorbeeld door voor bepaalde gelegenheden (herdenkingen, ontvangsten, belangrijke gebeurtenissen) speciale of extra musici te engageren.

Niet zelden droegen componisten hun werk op aan een stedelijke overheid (vaak die waarbij ze in dienst waren), met het doel daarvoor een uitkering te ontvangen, wat ook meestal geschiedde. Zo droeg Cornelis Schuyt zijn *Madrigali ... Opera prima* (1600) op aan de stad Leiden, Jan van Schoonhoven de *Psalmen* van zijn vader Cornelis van Schoonhoven aan de stad Delft (1622) en Hendrik Joosten Speuy zijn *Tabulatuerboeck* (1610) aan tenminste de steden Dordrecht, Delft, Den Haag en Middelburg, en mogelijk nog aan andere. De Goudse organist Gerard Han droeg zijn *Harmonie secolari ... Opera prima* (1701; een bundel triosonates) op aan burgemeesters en bestuurders van Gouda. Ook zijn er talloze opdrachten aan afzonderlijke burgemeesters, ex-burgemeesters en andere dragers van hoge stedelijke ambten.

De rol van de stad als muzikale werkgever nam in de achttiende eeuw relatief af ten opzichte van de zeventiende, zowel door het wegvallen van de stadsspeellieden als door het groeien van de andere, private sectoren van het muzikaleven. We denken hierbij aan de andere kerken dan de gereformeerde, aan concerten, aan operavoorstellingen, aan muzieklessen, enz. De stad blijft echter prominent aanwezig als sociaal, cultureel en economisch kader voor het muzikaleven.

Lingbeek-Schalekamp 1984. Blijkens de titelbladzijde is het 'Een onderzoek naar de rechten en plichten van zangers, organisten, beiaardiers en speellieden, in overheidsdienst in de Nederlanden, in het bijzonder in Holland, tot 1672.' Het boek behandelt zowel de late middeleeuwen en de 16de eeuw als de eerste eeuw van de Republiek.

7.2 STADSORGANISTEN

Dat de organisten van de hervormde kerken in de Republiek musici in dienst van de steden waren is vooral een gevolg van de Reformatie. Vóór de Reformatie werden de organisten (en de andere kerkmusici) betaald door de zogenaamde 'kerkfabriek', de instelling die verantwoordelijk was voor de verzorging van het materiële in de kerk. Bij de Reformatie werden de kerkelijke goederen, inclusief de kerkgebouwen en de orgels daarin, genaast en voorzover het de steden betreft in bezit gegeven van de desbetreffende stad. De stad werd daarmee beheerder van de kerkfabriek, eigenaar van kerk en orgel, en werkgever van de organist. De overheid gaf vervolgens de kerkgebouwen in gebruik aan de Hervormde Kerk voor haar eredienst. Onderhoud van het orgel en eventuele orgelnieuwbouw kwamen voor rekening van de stad.

In sommige steden bestonden uitzonderingssituaties: zo bleven de inmiddels gesecculariseerde Utrechtse kapittels in stand en deze bleven eigenaars en beheerders van de kerken, het orgel, alsook werkgevers van de organisten. Van de vijf kapittelkerken kende echter alleen de Domkerk een doorlopende orgelgeschiedenis. Het orgel van de Oudmunsterkerk is na de beschadigingen tijdens de reformatie nimmer hersteld, de Janskerk, de Pieterskerk en de Mariakerk verloren hun orgel in de loop van de zeventiende eeuw. (De Pieterskerk her kreeg in de 18de eeuw een orgel ten behoeve van de diensten van de Waalse gemeente.) De vier grote parochiekerken konden evenmin alle hun orgeltraditie in standhouden. In de Buurkerk en de Geertekerkerk zweeg het orgel eveneens vanaf een zeker moment in de zeventiende eeuw; de Nicolaikerkerk en de Jacobikerkerk kenden wel een continu orgelgebruik. Achtergrond van deze vermindering van het aantal orgels is dat de negen grote kerken die de bisschopsstad Utrecht had achtergelaten er meer waren dan in het hervormde Utrecht nodig waren. Alleen de organist van de Domkerk was in stricte zin een stadsorganist.

De Haagse Hofkapel [=Waalse Kerk] viel onder de jurisdictie van de Grafelijkheid van Holland, een instelling die na de onafhankelijkheid van Spanje gewoon bleef voortbestaan. In Maastricht werd het kerkelijke bezit van kerkgebouw en orgel van de twee kapittelkerken (de Sint-Servaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk) ongemoeid gelaten.

Indien de stedelijke overheden zich niet over de orgels hadden ontfemd, zou het er slecht voor de instrumenten hebben uitgezien. In de beginjaren van reformatie en Republiek was het orgel geen plaats gegund in de Hervormde eredienst: het Nieuwe Testament spreekt immers nergens over orgelspel tijdens zo'n dienst en daarom kon zo'n instrument beter uit de kerk worden geweerd! Eerder werd het orgel gezien als een 'paepse superstitie'. Uit de Franse calvinistische kerken waren de orgels dan ook op grote schaal verwijderd, in de Republiek gebeurde dat slechts in uitzonderingsgevallen, zoals in enkele Middelburgse kerken en de kerk van de Hofkapel te Den Haag. Overigens werden vele kleinere kerken, vooral in de dorpen, soms pas in de achttiende eeuw van een orgel voorzien. De overbodigheid in de eredienst maakte dat de Grote of Michaelskerk te Zwolle het na de instorting van de toren die het orgel vernielde (1682) jarenlang, zelfs bijna een halve eeuw, zonder orgel kon stellen.

De reformatie verdreef wel de katholieke priesters uit de kerk, maar niet de eveneens katholieke organist. Deze bleef gewoon op zijn plaats zitten, al was het maar omdat er meestal simpelweg geen hervormde kunstbroeder beschikbaar was. Voorbeelden zijn Cornelis Schuyt in Leiden, Pieter de Vois in Den Haag en

vermoedelijk ook Jan Pieterszoon Sweelinck in Amsterdam. (Alleen de enkele priester-organisten moesten het veld ruimen.) Vanuit de kerkenraden bleef uiteraard de roep om een organist van het juiste geloof klinken, een roep die pas in de loop van de zeventiende eeuw op enige schaal gehoor vond, enerzijds door het zich aandienen van hervormde organisten, anderzijds door het emplot voor katholieke musici in katholieke kerken dat zich langzaam ontwikkelde. (Omgekeerd werd er ook in katholieke kring wel eens bezwaar tegen gemaakt dat een katholiek de hervormden behulpzaam was bij hun ‘ketterse eredienst,’ maar met weinig of geen resultaat.) Gedurende de achttiende eeuw was er een omvangrijke importstroom van organisten uit Duitsland, doorgaans van luthers en huize. Dikwijls gingen ze naar het hervormde geloof over; soms waren ze met behoud van hun oorspronkelijke religie aan een hervormde kerk verbonden.

Het was geen zeldzaamheid dat een organist verwant was aan een andere organist. Het organistschap (en ook wel de nevenfuncties) gingen in veel families over van vader op zoon en ook wel van vader op schoonzoon. Bekende organistenfamilies zijn die van Sweelinck, Van Noordt, Scholl, Groneman, Lootens, Dusart, Stroomberg, Van Neck, Milleville, enz. Regelmatig waren dergelijke families door huwelijksbanden met elkaar verbonden. Zo was Dirck Scholl schoonzoon van Jacobus van Noordt, Johan Dusart een schoonzoon van Hendrik Coenraadszoon Stroomberg, enz.

Veel organisten konden door een zoon (of schoonzoon) worden opgevolgd. Voorbeelden van de opvolging van een vader door een zoon zijn Cornelis en Jan van Schoonhoven in Delft, Jan Pieterszoon en Dirck Janszoon Sweelinck in Amsterdam, Henricus en Johannes Radeker in Haarlem en Joseph Wilhelm Ernst en Johan Christoffer Böhler in Deventer. In Den Haag werd Pieter de Vois opgevolgd door zijn schoonzoon Steven van Eyck, en in Haarlem Philips Janszoon van Velsen door zijn neef (echtgenoot van de dochter van zijn schoonzuster) Cornelis Janszoon Helmbreecker. Ook opvolging door een leerling was een mogelijkheid, maar dit is niet altijd te documenteren. In Den Haag werd Quirinus van Blankenburg opgevolgd door zijn blinde leerling François Pitton.

Omdat het organistschap vaak een baan was tot de dood erop volgde, verving de zoon, schoonzoon of leerling dikwijls al tijdens het leven van de vader, schoonvader of leermeester; hij consumeerde dan ook een deel van diens salaris. In sommige gevallen behield een bejaarde organist een toelage na pensionering en tevens kwam het voor dat zijn weduwe een deel van het inkomen van zijn opvolger toeviel. Er zijn ook gevallen bekend waarbij de komende organist gratis moest dienen totdat de zittende was overleden.

Er was een kleine traditie van blinde organisten in de Republiek, onderdeel overigens van een Europese traditie die van de middeleeuwen (Landini) tot de twintigste eeuw (Langlais) loopt. Blinde organisten uit de Republiek waren bijvoorbeeld Pieter de Vois in Den Haag en Jacobus Potholt in Amsterdam.

Wanneer er niet al tijdens het leven van de organist afspraken over de opvolging waren gemaakt, werd er voor het kiezen van een opvolger een proefspel georganiseerd, waarbij doorgaans zo tussen de vijf en de twintig kandidaten werden gehoord. Van vele selectieprocedures zijn uitvoerige verslagen bewaard gebleven. In afwachting van een opvolger was er dikwijls een organist ad interim.

Als voorbeeld van zo'n procedure kan hier de verkiezing dienen van de nieuwe organist en beiaardier van de Grote Kerk van Hoorn in 1768, een stedelijke positie. De vacature werd bekend gemaakt door middel van een advertentie in de *Amsterdamsche Courant* van dinsdag 4, 11 en 18 oktober 1768 (hoewel het gezien de data van de proefspelen erop lijkt dat deze al eerder bekend was):

Iemand genegen zynde en de vereischte bekwaamheden hebbende, om het Ampt van KLOKKENIST en ORGANIST binnen de Stad Hoorn, op een Sortabel Tractement waar te nemen; adresseeren zig aan Heeren Burgermeesteren en Regeerders der voornoemde Stad.

In het totaal meldden zich liefst zestien personen voor een proefspel. Allen speelden natuurlijk orgel en beiaard, maar ze moesten ook eventuele andere bekwaamheden opgeven, wellicht ook in verband met diensten aan het plaatselijke muziekcollege. De meesten speelden behalve orgel ook viool, een enkele tevens dwarsfluit en een enkele geeft bekwaamheden in de compositie op. Vier van de sollicitanten hadden reeds een positie als organist elders, voor de overigen was het kennelijk de startpositie. Van de organist-sollicitanten liep de leeftijd uiteen van 24 tot 38 jaar, van de niet-organist-sollicitanten van 17 tot 31 jaar. Het volgende overzicht vat één en ander samen:¹

Datum	Naam	Leeftijd	Plaats	Andere instrumenten (positie)
6.10	Adolf Peter Schill jr.	26	Amsterdam	viool, compositie
	Samuel van Graauwenhaan	25	Delft	viool (organist Franse en Gasthuiskerk)
7.10	Albert van Panders	22	Alkmaar	viool
	Hendrik Sparnay	20	Gouda	viool, hoorn, psalterium, compositie
	Johann Nazarenus Sigismund	27	Amsterdam	viool, compositie
8.10	Jacob Reynders	38	Monnickendam	viool, dwarsfluit
11.10	Carel de Han	26	Wormer	(organist)
12.10	Johannes Bruynier	24	Enkhuizen	viool, compositie (organist Zuiderkerk en klokkenist)
13.10	Elbertus van Eem	20	Kampen	viool
14.10	Hendrik Viervant	24	Muiden	viool
15.10	Jan Janszoon Smit	31	Purmerend	
17.10	George Frederik Richter	18	Breda	viool, dwarsfluit, compositie (zoon van Johan Frederik Richter, organist van de Lutherse Kerk en klokkenist)
19.10	Jacques de Passius	36	Vianen	(organist Franse Kerk)
24.10	Johannes Hermanus Lohman	21	Amsterdam	
	Petrus Beyen	17	's-Hertogenbosch	viool, dwarsfluit

Aangenomen werd één van de allerjongsten, namelijk George Frederik Richter uit Breda. Hij was luthers. Hij vertrok reeds twee jaar later en Hoorn moest opnieuw een organist zoeken. De vacature werd weer geadverteerd in de *Amsterdamsche Courant*, in die van 6, 8 en 10 augustus 1771:

Iemand genegen zynde en de vereischte bekwaamheid hebbende, om als ORGANIST en KLOKKENIST van de Groote of Parochie Kerk binnen de Stad Hoorn, op een jaarlyks Tractement van 500 Gulden, te fungeeren; adresseere zig aan Heeren Burgemeesteren en Regeerders der voorn. Stad Hoorn.

Deze keer verscheen er minder sollicitanten dan de vorige keer. Het tiental valt weer uiteen in een groep van gemiddeld wat oudere organisten en een andere van gemiddeld wat jongere beginners:

Datum	Naam	Leeftijd	Plaats	Andere instrumenten (positie)
12.8	Hendrik Viervant jr.	24	Muiden	viool
12.8	Jeremias Sparnay	29	Schoonhoven	(organist en klokkenist)
16.8	Jacob Reynders	41	Monnickendam	viool, dwarsfluit, compositie (organist en klokkenist)
17.8	Hermanus de Ligt	20	Amsterdam	viool
	Michaël Körnlein	36	Oldenzaal	viool, cello, dwarsfluit, hoorn, compositie (organist)
21.8	Elbertus van Eem	23	Amsterdam	viool

1. Naar *Bouwstenen* 1 (1965), pp. 138-139.

23.8	Johannes Boss	18	Groningen	viool, altviool, compositie
26.8	Johan Christiaan Muller	35	Amsterdam	zang, compositie
30.8	Johannes Reynders	40	Nijmegen	viool, dwarsfluit, compositie
?9	Johannes Wilh. Zwarthoff	18	Amsterdam	dwarsfluit, viool, compositie

Drie waren in 1769 ook al geweest. Körnlein werd aangenomen, maar vertrok ook al weer na twee jaar (naar Alkmaar). Daarna nam men de jongste sollicitant uit 1771 aan: Zwarthoff, die meer dan een halve eeuw organist van Hoorn zou zijn.

De organist in stadsdienst bespeelde in de begintijd van de Republiek zijn instrument uitsluitend buiten de eigenlijke kerkdiensten. Enerzijds waren er bespelingen op de late namiddag of vroege avond voor de voorbijganger en de verpozingzoekende, anderzijds speelde de organist aan het einde van de dienst, tijdens het verlaten van de kerk door het kerkvolk, soms ook aan het begin. De frequentie van de orgelbespelingen nam gedurende het tijdvak van de Republiek geleidelijk af: kwamen rond 1600 dagelijkse bespelingen voor, in de achttiende eeuw was één keer per week wel het maximum. Een zeventiende-eeuwse reiziger gaf van een dergelijke bespeling in de Utrechtse Domkerk de volgende beknopte beschrijving:²

Auch wird die schöne Orgel nicht beim Gottesdienst benutzt, sondern Abends von 5 bis 6 Uhr, wo man in derselben bei Licht musiciret, während die Leute in der Kirche auf und ab ambulieren.

Ook wordt het mooie orgel niet bij de kerkdienst gebruikt, maar 's avonds van 5 tot 6 uur, wanneer men aldaar bij verlichting musicceert, terwijl de mensen in de kerk op en neer lopen.

Uitvoeriger was de Italiaanse reiziger Guido Bovio over een orgelbespeling in de Amsterdamse Oude Kerk die hij bijwoonde op 11 december 1677:³

Fu da noi il signor Gioachhino Guasconi e poi la sera venne similmente il Signor Bleau, che ci condusse a vedere una cosa assai ridicolosa: ogni sera, ma particolarmente nei giorni di Sabato, nella Chiesa Maggiore, vi è un gran concorso di popolo di ogni sorta, che passeggiando per quel gran tempio di tanto in tanto come stupido sta a sentire la melodia dell'organo, che è toccato da uno che non cessa di suonarlo, se non allora che tutta la gente è uscita. Suonansi diverse arie, e si come l'organo è ottimo, così il suonatore non era de' mediocri. In quest'organo vi è un registro, che toccato imita la voce umana, in maniera che pare agli orecchii di chi sente che canti un bel concertato coro di diverse voci. Al suono di quest'aria tutti cessarono di passeggiare, et ognuno attentissimo stava rivolto all'organo.

Bij ons [Guido en Giulio Bovio] was Gioacchino Guasconi en in de avond kwam ook [Mr. Joan] Blaeu [Jr.], die ons een volstrekt belachelijke zaak liet bijwonen: elke avond, maar in het bijzonder de zaterdagen, was er in de Grote [=Oude] Kerk een grote menigte mensen van allerlei soort die al rondlopende door die grote kerk van tijd tot tijd als verstijfd stilstonden om naar de melodie van het orgel te luisteren, dat werd bespeeld door iemand die niet van ophouden wist, tot aan de tijd dat iedereen weg was. Er klonken verschillende liederen en zoals het orgel voortreffelijk was, zo was de bespeler niet een van de minsten. In dat orgel is een register dat, indien bespeeld, de menselijke stem nabootst, op zo'n manier dat het de luisteraars voorkomt dat er een goed samenzingend koor is met verschillende stemmen. Bij het horen van dat lied hield iedereen op met rondlopen, en iedereen wendde zijn blik vol aandacht op het orgel.

De organist waarover het gaat moet Anthoni van Noordt zijn geweest. In de achttiende eeuw kwamen kennelijk ook orgelbewerkingen van ensemblesonates en concerten op het programma, als we Johann Mattheson mogen geloven:⁴

2. Lucä 1854.

3. Gisbert Brom, 'Een Italiaansche reisbeschrijving der Nederlanden (1677-1678),' *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 36 (1915), pp. 81-266, p. 115.

Dass auch eben diese Species sich auf einem einzigen vollstimmigen Instrumente, Z.E. auf der Orgel oder dem Clavier, zur Curiosité tractiren lasse, bewiess unter andern vor einigen Jahren der berühmte, aber blinde Organiste an der Neuen Kirchen auf dem Damm zu Amsterdam, Msr. De Grave, welcher alle die neuesten Italiänischen Concerten, Sonaten, Ec. Mit 3 à 4 Stimmen auswendig wuste, und mit ungemeiner Sauberkeit auf seiner wunderschönen Orgel in meiner Gegenwart heraus brachte.

Dat zelfs dit soort [ensemblemuziek] zich op een enkel accoordinstrument, bijvoorbeeld het orgel of het klavecimbel, met goed resultaat laat spelen, bewees onder andere enkele jaren geleden de beroemde, doch blinde organist van de Nieuwe Kerk aan de Dam te Amsterdam, de heer [Jan Jacob] de Graaf, die al de nieuwste Italiaanse concerten, sonates, enz. voor drie of vier stemmen uit het hoofd kende, en met ongewone trefzekerheid op zijn wonderschoon orgel in mijn aanwezigheid liet horen.

Gedurende de zeventiende eeuw werd de orgelbegeleiding van het psalmgezang overal een taak van de organist. Deze taak wordt besproken in §8.3. De stadsorganist speelde ook vaak klavecimbel bij feestelijke gebeurtenissen die van stadswege werden georganiseerd, waaronder ook ontvangsten van bijzondere gasten. Zo schreef de Venetiaan Giorgio Giustiniano dat hij tijdens zijn bezoek aan Amsterdam in 1608 werd vergast op een orgelbespeling van Jan Pieterszoon Sweelinck in de Grote Kerk en op klavecimbelspel van dezelfde tijdens een banket te zijner ere.⁵

Quel giorno la sera nella Chiesa Maggiore ci fecero sentire il loro organista, che è un gran valente huomo e ha bon stipendio della città, la quale non si lascerà mai levare. Quella medesima sera vennero a cena con Sue Eccellenze un Borgomastro e altri del Magistrato della città al numero di cinque; si stette lungamente a tavola e si fece secondo l'uso del paese molto sanità con musica del sopradetto organista.

Die avond lieten zij [het stadsbestuur van Amsterdam] ons hun organist [Jan Pieterszoon Sweelinck] horen in de Grote Kerk, die een zeer bekwame man is en een goed salaris heeft van de stad, die hem nooit zal laten gaan. Dezelfde avond gingen wij aan tafel met Hunne Edelachtbaren een burgemeester en andere leden van de Vroedschap van de stad, vijf in getal. Men was lang aan tafel en men bracht menige dronk uit naar 's lands gewoonte tijdens het spel van de genoemde organist.

De kerkelijke autoriteiten konden het door de stad gesteunde orgelgebruik niet tegenhouden. Wel stelden predikanten en theologen herhaaldelijk bepaalde eisen aan het gespeelde: liefst bewerkingen van psalmen en geestelijke liederen, en ieder geval geen bewerkingen van al te werelds spul zoals madrigalen en minneliedjes. In hoeverre deze spelregels altijd zijn gevolgd valt moeilijk te beoordelen. Met de geboden speelmogelijkheden bleef ondanks de dominante calvinistische cultuur een intensieve traditie van orgelspel in de Republiek behouden.

Als voorbeeld van de taken van de stadsorganist wordt hier kort de inhoud weergegeven van de instructies die de organist van Hoorn bij zijn aanstelling moest ondertekenen. Cornelis Janszoon Helmbreecker verplichtte zich in 1612 tot spelen bij de volgende gelegenheden: (1) maaltijden ten raadhuize van burgemeesters, vroedschap en gerecht, alsmede intochten van prinsen en heren (hij speelde dan klavecimbel), (2) op alle preekdagen voor en na de dienst, en (3) van half oktober tot 1 maart elke avond een uur. (Daarnaast waren er nog de taken als beiaardier, waarover meer in §7.3.) In de instructies voor Lucas van Lenninck uit 1619, voor Cornelis Corneliszoon Helmbreecker uit 1645 en Gerrit van der With uit 1670 worden avondbespelingen het hele jaar door vermeld. (Mogelijk was het niet opnemen van de zomerbespelingen in 1612 een abuis.)

4. Johann Mattheson, *Das beschützte Orchestre* (Hamburg 1717), p. 129 . Mattheson bezocht de Republiek in 1704 en 1712-1713. Vermoedelijk heeft het citaat, gezien het 'vor einigen Jahren' betrekking op het laatste bezoek.

5. P.J. Blok, *Relazioni veneziani* (Den Haag 1909), p. 16.

In 1768 moest de Hoornse organist spelen: (1) tijdens het psalmgezag; (2) na de dienst (maar niet in geval van bijzondere diensten als op bededagen, avondmaalsdiensten, enz.); (3) van 15 maart tot 15 september 's woensdagmiddags van vier tot vijf uur, van 15 september tot 15 maart van drie tot vier uur; (4) tijdens de kermisweek, op Goede Vrijdag, bij regeringsbenoemingen en bij promoties van de Latijnse school; en (5) op verzoek van de burgemeesters.

Het salaris bedroeg in 1612 *f*350, in 1619 *f*400, in 1645 *f*500 en in 1768 nog steeds *f*500. In 1768 was de organist verplicht tegen een redelijke vergoeding muzikles te geven aan Hoornse burgers en hun kinderen en zonder vergoeding diensten te verlenen aan het stadsmuziekcollege. Overigens kwamen al vanaf het begin van de republikeinse periode supplementen op het stadssalaris door de kerk voor, hetgeen moet betekenen dat de taak van de organist niet louter en alleen als een stedelijke werd gezien.

In de decennia rond 1600 kwam het wel voor dat het organistschap van verschillende kerken in één persoon werd verenigd, bijvoorbeeld in Delft en in Utrecht. Vooral de afwezigheid van liturgische functies van het orgelspel maakte dit mogelijk. Vader Cornelis en zoon Jan van Schoonhoven waren na elkaar beiden organist van zowel de Oude als de Nieuwe Kerk in Delft. In 1642, kort na de invoering van de orgelbegeleiding van de gemeentezang, werden de functies gescheiden. In Utrecht waren Pieter Wyborch en zijn zoon Anthony Wyborch organist van zowel de Domkerk als de Oudmunsterkerk, Johan Carel Valbeek en Rutger ten Hengel zowel van de Domkerk als de Buurkerk, Wouter Dirckszoon van Gelder zowel van de Janskerk als de Buurkerk. In Utrecht was het combineren van functies ook mogelijk door de geringe taken van de organist in sommige kerken, een gevolg van de al genoemde overdaad aan kerken in de stad, teveel voor het aantal hervormde kerkgangers.

Ook vindt men wel het organistschap en het stadsspeelmanschap gecombineerd. Gedurende de zeventiende eeuw kreeg de organistenfunctie echter door de psalmbegeleiding meer gewicht en namen deze dubbelposities in aantal af. Wel vindt men gedurende de gehele periode van de Republiek de combinatie van organist en beiaardier. In sommige plaatsen was deze situatie permanent, in andere gevallen werden deze twee functies naar believen en naar de persoon gesplitst en gecombineerd.

Omdat de functie van stadsorganist de hoogste en de meest prestigieuze was die een organist (en misschien wel een musicus in het algemeen) in de Republiek kon bereiken, geldt als regel: eens stadsorganist, altijd stadsorganist. Hooguit werd een positie als stadsorganist opgegeven voor een soortgelijke functie in een grotere stad. Binnen Amsterdam blijkt er een duidelijke hiërarchie in de vier stadskerken te bestaan: de Nieuwezijdskapel had het geringste prestige, de Westerkerk was duidelijk beter, de Nieuwe Kerk nog een graadje, maar de Oude Kerk was het summum. Een musicus als Bartholomeus Ruloffs begon als organist van de Nieuwezijdskapel om ten slotte via de Wester- en Nieuwe Kerk in de Oude Kerk te eindigen. Ook in Leiden bestond een dergelijke hiërarchie: van laag naar hoog de Marekerk, de Hooglandse Kerk en de Pieterskerk.

In het volgende hoofdstuk zal blijken dat er buiten de posities als stadsorganist nog talrijke andere organistenplaatsen waren, met name bij de waalse, remonstrantse, lutherse en doopsgezinde kerken. Deze posities dienden, net als die bij de hervormde kerken in de kleinere steden (en dorpen), als beginnersplaatsen ten opzichte van de gezochte functies in Amsterdam, Haarlem, Leiden, enz. Twee voorbeelden: Johann Philipp Albrecht Fischer (1700c?-1778) was eerst organist in IJsselstein en daarna van de Lutherse Kerk te Utrecht alvorens in 1738 organist van de Domkerk te Utrecht te worden. Johannes Radeker (1738-1799) was eerst organist van de Lutherse Kerk te Haarlem en daarna nog van de Hervormde Kerk van Beverwijk alvorens in 1763 assistent-organist en in 1771 volledig organist van de Grote of Sint-Bavokerk te Haarlem te worden, ter opvolging van zijn vader Hendrik Radeker. Maar anderen verwierven door hun kwaliteit direct een topositie. Zo werd Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) nog vóór zijn twintigste direct organist van de Grote Kerk te

Amsterdam. Johannes Berghuys (1724-1801) komt in 1741 als 17-jarige als beste uit het proefspel en werd onmiddellijk als organist en klokkenist van de Nieuwe Kerk te Delft aangenomen.

Uiteraard was het onvermijdelijk dat talloze musici het nimmer tot een positie als stadsorganist brachten en zich tevreden moesten stellen met de organistenposities van tweede garnituur, zoals die in de kleinere kerken en de niet-hervormde kerken. Tal van stadsorganisten zijn thans slechts als naam bekend, niet vanwege hun composities of andere opmerkelijke verworvenheden. De totale organistenstand van de Republiek moet ettelijke honderden personen hebben omvat, met een bescheiden begin aan het einde van de zestiende eeuw via een geleidelijke, maar nimmer aflatende groei naar een veelvoud van het oorspronkelijke aantal in 1795.

Wanneer een organist uit de Republiek iets als musicus of componist betekende, komen we hem bijna altijd als stadsorganist tegen. Maar wat we van deze organisten aan bewaard gebleven composities kennen, weerspiegelt echter vaker niet dan wel de organistentaak. Voor het beroepsmatige repertoire van de organist was de markt doorgaans te klein om uitgave mogelijk en lonend te maken. Wat de organisten publiceerden wordt overheerst door muziek voor amateurensembles, zowel vocaal als instrumentaal: madrigalen, meerstemmige liederen, instrumentale ensemblestukken, triosonates, fluitsonates, klavecimbelsuites, klaversonates met vioolbegeleiding, enz. Men zie bijvoorbeeld de oeuvres van Cornelis Schuyt, Jan Pieterszoon Sweelinck, Dirck Scholl, Johannes Albertus Groneman, Jacob Wilhelm Lustig, Johann Gottlieb Nicolai en Frederik Nieuwenhuysen, uit de verschillende tijdvakken van de Republiek.

Van het door de organisten in deze periode als organist gespeelde repertoire is uit de vroegste periode (begin tot ca. 1675) maar bitter weinig bewaard gebleven. Buiten het orgeloeuvre van Sweelinck (vooral fantasieën en bewerkingen van geestelijke liederen, inclusief psalmen) en de gedrukte psalmbewerkingen van Hendrik Joosten Speuy (1610; Speuy was organist in Dordrecht) en van Anthoni van Noordt (1659; Van Noordt was organist in Amsterdam) valt er eigenlijk niets te melden. Mogelijk is het bewaarde repertoire, waarbij fantasieën en psalmbewerkingen de hoofdrol moeten hebben gespeeld, wel tegelijkertijd representatief voor het betere deel van het Nederlandse orgelspel. Wellicht geven de volgende titels uit de veilingcatalogus van de bibliotheek van Cornelis Schuyt (Leiden 1616) iets weer van wat een organist in deze tijd in huis had op het gebied van muziek voor zijn instrument(en). In de afdeling folio volgen op Speuy's al genoemde *Tabulatuerboeck* (1610):

10. Fantasijen van verscheyden Engelsche Meesters in Tablatuere tot de Clavecembalen, geschreven.
11. Verscheyden Musijckstukken van de compositie van M. Cornelis Schuyt, noch ongedrukt.
12. Vijf bundelen van verscheyden Tabulaturen, en Compositiën, van M. Corn. Schuyt als van andere, geschreven.

Hoewel het moeilijk te bewijzen is, wijzen formaat, plaatsing en formulering sterk op klaviermuziek.

Composities als psalmbewerkingen en fantasieën kunnen zowel tijdens de orgelconcerten als voor en na de diensten hebben geklonken. De klachten over het spelen van bewerkingen van wereldlijke melodieën, madrigalen, enz. doen vermoeden dat deze ook regelmatig werden gespeeld.

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw werd de begeleiding van het psalmgezag door het orgel geleidelijk over de gehele Republiek gangbaar, waardoor de zwaarte van het organistschap duidelijk toenam. Doorgaans weerspiegelde deze taakverzwaring zich in een traktementsverhoging, meestal van kerkelijke zijde. Dit deel van de taak van de organist leidde in de achttiende eeuw tot talrijke uitgegeven begeleidingen van het psalmgezag, de zogenaamde 'koraalboeken'.

HOLLAND

Alkmaar (Zie Van Nieuwkoop & Vis 1996).

Grote of Sint-Laurenskerk: 1574-1620 Pieter Olofszoon van Oort; 1620-1630 Pieter Jacobszoon Schouten; 1630-1641 Jan Hendrik van Bochem (Bouchain); 1641-1670 Jacob Janszoon Crabbe; 1670-1684 Hendrik Backerus (overl. 1707); 1684-1690 Gerard van der With; 1690-1691 Jurriaan [Jurriaanszoon] Buff; 1692-1702 Johannes Kempfer; 1702-1722 Egbert Enno Veldcamp; 1723-1753 GERHARDUS HAVINGHA; 1753-1765 Adrianus Winkel (b17.6.1765 Alkmaar); 1765-1773 FRÉDÉRIC GUILLAUME MICHELET; 1773-1807 MICHAËL KÖRNLEIN.

Amsterdam

Oude Kerk: 1580c-1621 JAN PIETERSZOOM SWEELINCK; 1621-1652 DIRCK JANSZOOM SWEELINCK; 1652-1679 JACOBUS VAN NOORDT; 1679-1692 SYBRANDUS VAN NOORDT; 1692 Simeon van Ulft; 1692-1723 Nicolaas de Koning; 1723-1727 Evert Havercamp; 1728-1742 Johannes Ulhoorn; 1742-1765 CONRAD FRIEDRICH HURLEBUSCH; 1766-1782 JACOBUS POTHOLT; 1783-1793 Adolf Stegwey; 1793-1801 BARTHOLOMEUS RULOFFS.

Nieuwe Kerk: -1607 Willem Aertsen; 1607-1639 Willem Janszoon Lossy; 1639-1667 Nicolaas Lossy; 1667-1673 Anthoni van Noordt; 1673-1692 Hendrik Rijpelberg; 1692-1702 Simeon van Ulft; 1702-1738 Jan Jacob de Graaf (Bordeaux 1670c-1738 Amsterdam); 1739-1791 Barend Hendrik Linsen; 1791-1793 Bartholomeus Ruloffs.

Westerkerk: 1686-1691 Jurriaan Buff; 1691-1708 JAN JANSZOOM BAKKER; 1708-1743 Johannes Clermont; 1743-1783 Adolf Stegwey; 1783-1791 Bartholomeus Ruloffs.

Nieuwezijdskapel: -1638 Nicolaas Lossy; 1638-1664 ANTHONI VAN NOORDT; 1664-1668 Johannes Lossy; 1668-1691 Jan Janszoon Bakker; 1691-1692 Nicolaas de Koning; 1692-1702 Jan Jacob de Graaf; 1703-1717 Jasper Swaan; 1717-1750 Jacob van Hoorn; 1754-1763 JOHANNES CHALON; 1763-1764 LEONARD FRISCHMUTH; 1766-1783 Bartholomeus Ruloffs.

Delft

Nieuwe Kerk: ?-1606-1622 CORNELIS VAN SCHOONHOVEN; 1622-1642 Jan van Schoonhoven; [1642-1654 Hendrik Coenraadszoon Stroomberg?]; 1654-1666 Adolf Friedrich van Simpson; 1664-1727 DIRCK SCHOLL; 1727-1741 HUBERTUS SCHOLL; 1741-1801 Johannes Berghuys; 1802-1835 Frederik Berghuys (reeds 1775 als tweede organist).

Oude Kerk: ?-1606-1622 Cornelis van Schoonhoven; 1622-1637 Jan van Schoonhoven; 1642-1687 Hendrik Coenraadszoon Stroomberg; 1687-1733 Cornelis Scholl; 1733-1775 Jan van Koetsveld; 1775-1795 Michiel Adriaan van Koetsveld (1735-1809).

Den Haag (De Kler 1987)

Grote of St.Jacobskerk: 1550c??-1588 Andries van Coolhem; 1588-1604 Matthijs Waelpot; 1604-1654 PIETER DE VOIS; 1654-1673 STEVEN VAN EYCK; 1673-1679 Dirk van Nieuwenhuysen; 1679-1697 Steven Cousijns; 1697-1717 Caspar [Stevenszoon] Cousijns; 1717-1718 Cornelis de Graaf; 1718-1741 Aeneas Egbertus Veldcamp; 1741-1742 Albertus Freese; 1742-1743 JACOBUS POTHOLT; 1743-1778 JOHANNES ALBERTUS GRONEMAN (1756-1757 waarneming Jodocus Groneman); 1778-1825 JAN CAREL KLEIN.

Kloosterkerk: 1680-1715 Hendrik van Nieuwenhuysen; 1715-1743 Rogier [Hendrikszoon] van Nieuwenhuysen; 1743-1759 Frederik Trippel; 1759-1778 JAN CAREL KLEIN; 1778-1816 Hendrik Kraaijenbrink.

Nieuwe Kerk: 1700-1739 QUIRINUS VAN BLANKENBURG; 1739-1764 François Pitton; 1764-1816 Michiel Steevens.

Dordrecht

Grote of Onze-Lieve-Vrouwe-Kerk: 1575c-1585c Gerrit van Grippe; 1585c-1600 Adriaan Servaaszoon; 1595-1625 HENDRIK JOOSTEN SPEUY; 1625-1626 Cornelis Wouterszoon Ringewas (ad interim); 1626-1632 Gerbrant Anthoniszoon Valck; 1632-1656 Jacob van Blankenburg; 1656-1695 Adriaan Broeders; 1657-1699 Abraham Cools (mede-organist); 1696-1720 Isaac Broeders; 1699-1743 Simon van der Heggen [Verhagen]; 1720-1761 Aarnoud van der Heggen; 1762-1782 Diederik Andries Bauermeister; 1782-1821 ELBERTUS VAN EEM.

Gouda

Grote of Sint-Janskerk: 1573-1589 Bruyn Woutersz; 1589-1636 Gerrit Janszoon van Ebbenhorst; 1636-1648 Hendrik Galtuszoon van Hagerbeer; 1648-1707 GERBRANT VAN BLANKENBURG; 1708-1713 Camp Dirkszoon Camp; 1713-1754 Jacobus van der Bruggen; 1754-1813 JOACHIM HESS.

Haarlem (Van Nieuwkoop 1988)

Grote of Sint-Bavokerk: 1579-1625 Philips Janszoon van Velsen; 1625-1654 CORNELIS JANSZOOM HELMBREECKER; 1654-1655 Guillaume d'Aspijck; 1655-1691 JOHAN DUSART; 1692-1694 SYBRANDUS VAN NOORDT; 1695-1702 Dirk van Neck; 1702-1703 Pieter Brouwer; 1706-1725 Godefridus van Middelhoven; 1725-1728 Johannes Ulhoorn; 1728-1734 Petrus van Middelhoven; 1734-1771 HENDRIK RADEKER; 1771-1799 JOHANNES RADEKER.

Hoorn (*Bouwstenen* 1 (1965), pp. 126-141. [Instructie 1619: pp. 131-136.]

Grote Kerk: 1600-1612 Pieter Dirckszoon van Purmereynde; 1612-1619 CORNELIS JANSZOOM HELMBREECKER; 1619-1625 LUCAS VAN LENNINCK; 1625-1645 Jacob Baers; 1645-1662 Cornelis Corneliszoon Helmbreecker; 1662-1666 Barent Smit; 1668-1670 Gerrit Warius; 1670-1683 Gerrit van der With; 1684-1691 Cornelis van Neck; 1691-1718 Dirck Lucaszoon Spruyt; 1718-1768 Jurrian Dirckszoon Spruyt; 1769-1771 GEORGE FREDERIK RICHTER; 1771-1773 Michaël Körnlein; 1773-1834? JOHANNES WILHELMUS SWARTHOFF.

Leiden

Pieterskerk: 1585-1601 Floris Corneliszoon Schuyt; 1601-1616 CORNELIS FLORISZOOM SCHUYT; 1617-1635 Jan Pieterszoon van Rijnsburch; 1635-1667 Alewijn de Vois; 1667-1679 Pieter Alewijnszoon II de Vois; 1679-1687 Jurriaan Jurrianszoon Buff; 1687-1699 Jacobus van Neck; 1699-1707 LOTHARIUS ZUMBACH VON KOESFELT; 1707-1720 NICOLAAS WOORDHOUDER; 1720-1745 Jan Petit; 1745-1783 Johannes Oijers; 1783-1786 Cornelis Gerardus van den Heuvel; 1786-1794 Abraham van Beaumont; 1794-1809 Isaac Coster.

Hooglandse of Sint-Pancraskerk: 1579-1586 Gerrit Hendrickszoon Orgelpijp; 1586-1601 Floris Corneliszoon Schuyt en CORNELIS FLORISZOOM SCHUYT; 1601-1614 Jan Philipszoon van Velsen; Abraham Verheiden (1614 benoemd, maar nooit gekomen); 1615-1624 Jan Janszoon van Sonneveld; 1624-1645 Hermanus Piso; 1645-1678 Eustachius Parisius; 1678-1688 David van Slechtenhorst; 1688-1699 Cornelis van Bilderbeeck; 1699-1717 Gosewinus Brouwer; 1717-1765 Frederick Eduard Day; 1765-1781 Hermanus Coster; 1782-1783 Cornelis Gerardus van den Heuvel; 1783-1786 Abraham van Beaumont; 1786-1809 Johannes Eijgeman.

Nieuwe of Marekerk: 1733-1763 Abraham Stevens; 1763-1765 Hermanus Coster; 1765-1778 Johannes van Assendelft; 1778-1783 Abraham van Beaumont; 1783-1794 Isaac Coster; 1794-1798 ABRAHAM LEENHOUWER.

Rotterdam

Grote of Sint-Laurenskerk: Lodewijk Oliviersz (1600c); 1643-1650 JOANNES BAPTISTA VERRIJT; 1650-1657 Johannes Minellius; 1657-1673 Johan Crabbe; 1680-1711 Hendrik Wilkens; 1712-1720 Georg Küchnel; 1720-1737 NICOLAAS WOORDHOUDER; 1737-1764 François Woordhouder; 1764-1778 Petrus Albertus van Hagen; 1778-1795 Johan Hendrik Bruininkhuizen; 1797-1811 JACOB TOURS; 1811-1830 Jan Robbers; 1830-1863 Bartholomeus Tours.

ZEELAND

Middelburg

Nieuwe Kerk: 1611-1638 Zacharias Gillisz; -1646- Valentijn de Rotier; 1662-1670 Gijsbert Bredius; 1670-1681 REMIGIUS SCHRUIJVER; 1681 Adriaan Pietersz; 1682-1729 PIETER BUSTIJN; 1729-1763 Benjamin Bouchart; 1763-1813 WILLEM LOOTENS; 1813-1820 Pieter Lootens; 1821-1838 Daniël Lootens.

UTRECHT

Utrecht (Vente 1975, 1989 ; *Bouwstenen* 1 (1965), pp. 238-307; 2 (1971), pp. 158-235.)

Domkerk (stadsorganisten): 1572-1604 Pieter Claeszoon Wyborch; 1604-1621 Anthony Pieterszoon Wyborch [b25.5.1621]; 1621-1624 Jacob Matthyszoon Perreus [d26.10.1624]; 1624-1626 Gerbrant Anthoniszoon Valck; 1626-1636 Alewijn de Vois; 1636-1655 ANDRIES MICHIELSZ; 1655-1661 Hendrik van Marle; 1661-1673 Dirk van Nieuwenhuysen; 1673-1706 Johan Carel Valbeek; 1706-1721 Jacob Han; 1721-1733 JOHAN HAN; 1733-1737 Rutger ten Hengel; 1737-1778 JOHANN PHILIPP ALBRECHT FISCHER; 1778-1841 FREDERIK NIEUWENHUYSEN.

Janskerk (kapittelkerk): 1571-1624 Willem Claeszoon van Duinkercken; 1624-1657 Wouter Dirckszoon van Gelder.

Mariakerk (kapittelkerk): 1570-1584 Gijsbert Michielszoon van Groenenburg, 1585-1609 Hendrik Corneliszoon Hollander; 1609-1619 Pieter Augustijnszoon Uytendogaert; 1619-1629 Michiel Janszoon van den Noordt; 1629-1661 Cornelis Willemszoon Knoop; 1662-1673 Johan Carel Valbeek.

Pieterskerk (kapittelkerk; 1625 Engelse kerk; 1656 Waalse kerk; 1674 orgel verloren; 1729 nieuw orgel): 1554-1555 Pieter Claeszoon Wyborch; 1555-1619 Pieter Augustijnszoon Uytendogaert (later geassisteerd door Augustijn Pieterszoon Uytendogaert), 1619-1629 Michiel Janszoon van den Noordt; 1630-1655 Thomas Dusart; 1658-1672 Dirk Nieuwenhuysen (1658-1659 met Gerrit van der Horst). Voor de organisten vanaf 1730 zie het overzicht achter §8.4 voor de Waalse Kerk.

Buurkerk (ex-parochiekerk; tot 1673; orgel in 1773 verkocht): 1577 Pieter Claeszoon Wyborch, 1578-1620 Jacob van Schendel (instructie 1596: *Bouwstenen* 2, p. 301); 1620-1660 Wouter Dirckszoon van Gelder; 1660-1673 Johan Carel Valbeek.

Jacobikerk (ex-parochiekerk): 1563-1609 Hendrik Corneliszoon Hollander; 1609-1621 Jacob Matthyszoon Perreus; 1621-1641 Johan Maartenszoon van Glabbeek (instructie 1626: *Bouwstenen* 2, 275); 1642-1655 Hendrik van Marle; 1655-1661 Gerrit van der Horst; 1661-1678 David van Slechtenhorst; 1678-1685 Michiel van Gulick; 1685-1717 Dirk van Breen; 1717 Vincent Donselaar; 1717-1729 Joris van Gulik; 1729-1745 Paulus van Monsjouw; 1745-1794 Jacob de Graaf.

Nicolaikerk (ex-parochiekerk): 1584-1619 Pieter Augustijnszoon Uytendogaert (instructie 1609: *Bouwstenen* 2, pp. 306-308); 1619-1660 Wouter Dirckszoon van Gelder; 1661-1673 Johan Carel Valbeek; 1675-1680 Michiel van Gulick; 1681-1701 Jacob van Gulick (Gilligh); 1701-1717 Joris van Gulick (Gilligh); 1717-1732 Paulus van Monsjouw; 1732-1737 PIETER HELLENDAALE; 1737-1744 David van Monsjouw; 1744-1745 Jacob de Graaf; 1745-1748 Theodorus Hendrikus Compf; 1748-1789 Gerrit Vierkaat; 1790-1794 Georg Christiaan Schultz.

Geertekerk (ex-parochiekerk; tot 1653): 1563-1564 Pieter Claeszoon Wyborch; 1582-1619 Pieter Augustijnszoon Uytendogaert; 1621-1631 Michiel Janszoon van den Noordt; 1631-1635 Cornelis Willemszoon Knoop; 1636-1640 Jacob van Paddenburgh; 1641-1653 Wouter Dirckszoon van Gelder.

GELDERLAND

Arnhem (Das 1925)

Grote of Sint-Eusebiuskerk: 1589-1636 Johan Morlet; 1636-1640 JACOBUS VAN NOORDT; 1640-1661 Nicolaas van Steenwijk; 1661-1664 DIRCK SCHOLL; 1664-1674 GIJSBERT STEENWIJCK; 1674-1675 Hans Willem Pleuris (later speelam in Delft, aldaar overleden 1694); 1675-1698 Louis de Milleville; 1698-1699 Johann Gottfried Richter; 1698-1702 Pieter Brouwer; 1706 Godefridus van Middelhoven; 1706-1718 Aeneas Egbertus Veldcamp; 1718-1720 Jean Petit; 1720-1750 Louis de Milleville Jr.; 1750-1764 MICHIEL ERNST HEINSIUS; 1764-1770 J. P. Glaser; 1770-1821 Frederik van der Dussen.

Sint-Janskerk: 1699-1706 Johann Gottfried Richter; 1707-1709 Dominicus Albrici; 1709-1720 Louis de Milleville; 1720-1734 Bernardus Breunissen; 1734-1755 Anthony van Raay; 1755-1757 GERARDUS VOS; 1757-1768 Coenraad Schlothauber; 1770-1784 Frans Lodewijk Loos.

Nijmegen

Grote of St.Stevenskerk: 1585-1602 Hendrik Noster; 1602-1621 Abraham Verheiden; 1621-1636 Wynand van Westen; 1636-1672 Lubbertus van den Elburgh; 1677-1724 Lambert Albert Lingmont; 1725-1769 Leendert van Hensbergen; 1769-1790 PETRUS BEYEN; 1791-1816 WILHELM GOTTLIEB HAUFF.

Zutphen

Grote of Sint-Walburgkerk: 1592-1609 Lebuinus ter Spiel; 1609-1610 Dismar Nagge; 1611-1630 GODFRIED OLDENRAET; 1631-1657 Arent van Benthem; 1657-1676 Theodorus van Benthem; 1676-1684 Cornelis van Neck; 1684-1694 Willem Vermeer; 1694-1714 Louis Pleuris; 1714-1756 Hubert Ramp; 1756-1781 Johannes Casparus Theodorus Groneman; 1782-1789 Petrus Albertus van Hagen; 1790-1805 Johannes Boss.

OVERIJSEL

Deventer (*De Grote of Lebuïnskerk te Deventer* 1992) [Met dank aan F. D. Zeiler (Kampen)]

Grote of Lebuïnskerk: -1598 Jan Gerritsz; 1598-1615 Hendrik Steen; 1615-1616 Wilhelm Wienichman (Wilhelm Kuyt); 1617-1625 Claude Bernard; 1625-1666 LUCAS JACOBZ VAN LENNINCK (instructie *Bouwstenen* 2, p. 167); 1666-1691 GEORG (JURRIËN) BERFF; 1691-1732 Wessel Labare; 1732-1771 JOSEPH WILHELM ERNST BÖHLER; 1771-1803 Johan Christoffer Böhler; 1804-1807 Cornelis Berghuys.

Sint-Nicolaas- of Bergkerk: 1586-1591 Meint Grevenberch; 1591-1606 Peter Panes; 1606-1626 Goessen Lucassen; 1626-1633 Melchior Oosterhoff; 1633-1657 Peter van Lenninck; 1657-1658 JOHANN ADAM REINCKEN; 1659-1665 Hendrik Cornelisz; 1665-1666? Georg Berff; 1666?-1681 Johannes Freudenberg; 1681-1691 Theodorus Holtius; 1691-1716 Wessel Labare; 1716-1771 Abraham Labare; 1771-1815 Jan Regenspurg.

Kampen (De Mey 1940; Van der Kleij & Zwart 1995) [Met dank aan F. D. Zeiler (Kampen)]

Grote of St.-Nicolaaskerk (Bovenkerk): 1565-1608 Willem Andriessen; 1609-1612 Johan Matthijssen; 1612-1618 Arent Janszoon van Munster; 1618-1664 Cornelis Jansen; 1664-1673 Hendrik van Benthem de Jonge; 1673-1669 Gijsbert Steenwijk; 1679-1691 Johannes Kempfer; 1691-1700 Theodorus Holtius; 1700-1705 Lucas Wolters; 1705-1736 Jan Nicolaas Berff; 1741-1745 Willem Bruinier Janszoon; 1745-1786 Caspar Berghuys; 1786-1791 Cornelis Buijs; 1791-1804 Cornelis Berghuys (Kampen 1762-1816 Alkmaar); 1805-1859 Jan Herman van der Dussen.

Kleine of Broederkerk en Buiten- of Onze-Lieve-Vrouwekerk: 1580c-1593? Gerrit Lucasz; 1593?-1602? Meester Hendrick; 1602?-1634 Arent Janszoon van Munster; 1634-1677 Hendrick van Benthem de Olde; 1677-1679 Johannes Kempfer; 1679-1690 Jan David Drellinger; 1690-1743 Jan Everwijn Drellinger; 1743-1783 Bernhardus Bruinier; 1783-1812 Jan Hendrik Becker.

Zwolle (Vente 1971) [Met dank aan F.D. Zeiler (Kampen)]

Grote of Sint-Michaelskerk: begin 17de eeuw Johan Jansen, -1635? Johan Janszoon van Munster, -1653 Berend van Munster; 1653-1669 Hendrik van Munster; 1722-1728 Everwijn Metelerkamp; 1728-1729 Wolter Wolters; 1729-1734

Hendrik Radeker; 1734-1774 Anthon Christiaan Stechwey; 1775-1801 JOHANN GOTTLIEB NICOLAI; 1801-1820 Johann Carl Röhner.

FRIESLAND

Leeuwarden

Grote of Jacobijnerkerk (gegevens onvolledig): 1580-? Petrus Christianus; 1597-1599 MATTHYSZ MATTHYSZOOM MERCKER; 1599-? Egbert de Gruyter; 1617 Claes Andries; 1618-1648 Gysbert Harmen Havinck; ?-? Harmen Gysbertszoon Havinck; 1679-1686 Evert Havercamp; 1694-1702 Egbert Enno Veldcamps; 1702-1707 Nicolaas Woordhouder; 1707-1712 Cornelis Backer; 1713-1757] RYNOLDUS POPMA VAN OEVERING; 1757-1804 Sybe de Vries.

Westerkerk: 1727-? Samuel Tresling; 1769-1787 Evert ter Maat; 1787-1804 Pieter Janszoon Frank (1770-1847).

Galileërkerk: ?-1633 Apcke Benning; 1633-? Jan Apckeszoon Benning; ?-1712 Hans Koopmans; 1712-1713 Rynoldus Popma van Oevering; 1713-? Zacharias Raatkamp; 1728-? Pieter Sybes de Vries; 1776-1796 Auke van der Meulen.

GRONINGEN

Groningen

Grote of Martinikerk: ... 1605-1617? Frederik Levinck; 1628-1632?? Johan Schmit; 1632-1644?? Jan Herens; 1645-1662 Jonas; 1663-1665 Abolus Praetorius; 1665-1679 Ulricus Rorerus; 1680-1683 Hendrik Hermens; 1684-1693 Cornelis de Jong; 1694-1727 Petrus Havingha; 1728-1796 JACOB WILHELM LUSTIG.

STAATS-BRABANT

Breda

Onze-Lieve-Vrouwkerk: 1572-1573 Jan Janszoon van Bairl; 1573-1580 Laurens van Morchenborch; 1581-1593 Anthonie van Alveren; 1593-1594 Willem Mercelissen; 1594-1600 Julius van Cranen; 1601-1604 Robrecht Vermey; 1604-1657 Libertus Popta (inclusief katholieke periode 1625-1637); 1657-1681 David (Thomaszoon); 1681-1693 Paulus Stockelmans (I) (overleden 1706); 1693-1744 Jacobus Zeemans; 1744-1793 Paulus Stockelmans (II).

's-Hertogenbosch

Sint-Janskerk: 1629-1638 Philips van Heymissen (zoon van Lowijs van Heymissen, laatste organist uit het katholieke tijdvak, vanaf 1580c), 1640-1644 JOANNES BAPTISTA VERRIJT; 1644-1655 François Coenraadszoon Stroomberg; 1655-1658 Nicolaas Simons (ad interim); 1658-1697 Ulricus Eitzen (geboren Bremen); 1697-1719 Jacobus Eitzen; 1719-1759 Albert de Milleville; 1759-1774 Otto Wicherts (1749 assistent; gehuwd met Josina de Milleville); 1788-1810 Johann Nicolaus Kliebisch.

7.3 BEIAARDIERS

Van oudsher zijn kerk- en andere torens in de Nederlanden van klokken voorzien, maar men kan hier pas van een muziekinstrument - beiaard, klokkenspel of carillon genaamd - spreken als op deze klokken melodieën en andere muziekstukjes kunnen worden gespeeld. Het begin van deze ontwikkeling moet in de Zuidelijke Nederlanden (Vlaanderen) worden gezocht, waar eerst, in de vijftiende eeuw, het automatische spel, via een speeltrommel, tot ontwikkeling kwam. Het handspel, via een klavier, was een latere vinding, uit de eerste helft van de zestiende eeuw. Naast speelklokken was er altijd nog sprake van luidklokken, die slechts dienden voor signaalfuncties, niet voor muzikale doeleinden.

Gedurende de zestiende eeuw werden ook de belangrijkste steden in de Noordelijke Nederlanden van beiaarden voorzien, vooral (zij het niet uitsluitend) door toedoen van Zuid-Nederlandse klokkengieters. In de zeventiende eeuw werden diverse oude beiaarden vervangen door nieuwe en werd het bestand ook verder uitgebreid. Men vindt ze - het is al gezegd - behalve in kerktorens ook in torens van wereldlijke gebouwen, met name op stadhuisen (Amsterdam, Rotterdam, Maastricht), en andersoortige torens, waaronder bijvoorbeeld de

Regulierstoren (Munttoren) in Amsterdam, de Waagtoren in Alkmaar en de Dromedaris in Enkhuizen. De klokkenspelen waren onveranderlijk bezit van de stad, die zorg droeg voor de aankoop, de inrichting en het onderhoud ervan (en eventueel ook voor de verwijdering). Door deze stedelijke bemoeienissen is het tot stand komen van veel beiaarden goed gedocumenteerd (en onderzocht).

De beiaardier was altijd in dienst van de stad. In de zeventiende en achttiende eeuw werd vaak van *klokkenist* gesproken. Zijn taak bestond enerzijds uit het zogenaamde ‘versteken’ van de speeltrommel, dat wil zeggen het aanbrengen van een ‘klokdeun’ door middel van pennen (‘nootjes’ genaamd) op de trommel, anderzijds het geven van regelmatige handbespelingen.⁶ De deuntjes op de speeltrommel waren meestal voor het hele en halve uur en de kwartieren; het versteken vond elke twee à drie maanden plaats. De tijdstippen die werden gekozen voor handbespeling konden van stad tot stad zeer uiteenlopen. De functie van beiaardier was vaak, maar niet altijd, gecombineerd met die van organist.

De taken van de stadsklokkenist van Hoorn kunnen dienen als voorbeeld voor wat een klokkenist uit de Republiek moest doen voor zijn salaris. In 1612 werd bepaald dat hij (1) elke zon- en feestdag tweemaal een uur moet spelen, en wel ’s-morgens van zeven tot acht en ’s-middags van twaalf tot één (tijdens de kortste winterdagen mocht hij zijn spel tot een half uur beperken, maar niet op de kerstdagen en Nieuwjaarsdag); (2) elke dinsdag en donderdag vanaf elf uur een half uur en zaterdag van tien tot elf; (3) alle vrijdagse kaasmaktdagen van 1 juni tot 1 november van tien tot elf; (4) op de drie jaarmaktdagen (Palmpasen, Pinksteren en Sint-Laurens) vóór de middag; en (5) op de vier leermarktdagen en de beestenmarkt van 15-16 november (tijden niet gespecificeerd). Voor het spelen tijdens de leermarkten ontving hij van het schoenmakersgilde een paar schoenen.

De latere Hoornse zeventiende-eeuwse instructies herhalen die van 1612. Die van 1768 verschillen enigszins. De weekdagbespelingen waren beperkt tot donderdag en zaterdag van elf tot twaalf uur. Het spel op zondag lijkt te zijn vervallen. De beiaardier moest elke twee maanden de speeltrommel versteken en daarbij zorgen dat op de verjaardag van Willem V (8 maart) het Wilhelmus klonk, op 1 mei ‘het Mei-lied’ (vermoedelijk *De Mei die komt ons bij*) en tegen oktober het geuzenlied *Maximilianus de Bossu* (op de slag op de Zuiderzee bij Hoorn van 11 oktober 1573, waarbij de Spaanse stadhouder Boussu [of Bossu] werd verslagen en gevangengenomen).

De zestiende-eeuwse beiaarden klinken in hedendaagse oren vaak rauw en vals. Veel beter, zelfs uitstekend van kwaliteit zijn de beiaarden die in de zeventiende eeuw te Zutphen en te Amsterdam worden gegoten door de twee Lotharingse broers François en Pieter Hemony. Hun roem is erin gelegen dat zij erin slaagden om de inwendige stemming van een klok onder controle te krijgen. Om strijd verdrongen zich nu de steden van de Republiek (en daarbuiten) om een Hemony-beiaard te bemachtigen, Amsterdam en Utrecht voorop. Nog steeds vormt het ruim dozijn nog aanwezige Hemony-carillons een belangrijk deel van het huidige Nederlandse beiaardbestand.

Over het muzikaal repertoire van de beiaardiers zijn we al even slecht ingelicht als over dat van de organisten. Beiaardmuziek werd *nooit* gedrukt, noch wat op de trommel verstoken werd noch wat via handspel klonk. Hoeveel er door beiaardiers is geïmproviseerd, valt niet te schatten. Uit de tijd van de Republiek is geen enkel Nederlands versteekboek bewaard gebleven. (Wel uit de Zuidelijke Nederlanden.) Wel bestaan er nog enkele registers van klokdeunen, bijvoorbeeld dat voor de Alkmaarse Waagtoren van 1688 tot 1727.⁷ Uit deze lijsten blijkt dat bewerkingen van psalmen, liederen en populaire stukken uit de ‘kunstmuziek’ (opera’s,

6. De benaming ‘versteken’ is afgeleid van het verplaatsen van de nootjes van het ene gat naar het andere.

7. Alkmaar, Gemeente-Archief, Hs. 584.

violoonsonates van Corelli, e.d.) de hoofdmoot vormden. (Niet anders dan vandaag.) Als voorbeeld een klein fragment uit de Alkmaarse lijst:

27-29 december 1688	Heel uur	Een kindeken is ons geboren (in F)
	Eerste kwartier	Hoe schoon licht ons
	Half uur	Heilig, salig Bethlehem
	Laatste kwartier	Lofsang Maria vers 1
18-19 februari 1689	Heel uur	Psalm 51, in de bas
	Eerste kwartier	Psalm 130 vers 1
	Halve uur	Psalm 38 in de bas
	Laatste kwartier	Vater ons vers 1
28-29 april 1689	Heel uur	De Mei die komt ons bij
	Eerste kwartier	Gavotte Rondom leelik
	Halve uur	La belle Iris
	Laatste kwartier	Soeten Engelin
16-17 juni 1689	Heel uur	Psalm 65 in de bas
	Eerste kwartier	Hanssop
	Halve uur	Psalm 14 in de bas
	Laatste kwartier	Wilhelmus van Nassauwen
5-7 september 1689	Heel uur	Ontset van Alkmaar
	Eerste kwartier	Onbekend
	Half uur	Herten veroveren
	Laatste kwartier	Wat sal men op den avond

Wat betreft de wijze van bewerken kunnen misschien bewaard gebleven Zuid-Nederlandse versteekboeken, zoals die van Théodore de Sany (Brussel, 1648)⁸ en Philippus Wyckaert (Gent, 1661-1693),⁹ een indicatie geven, vooral omdat het repertoire analoog is.

De oudste (handgeschreven) repertoireboeken uit de Republiek zijn die van vader Frederik en zoon Johannes Berghuys uit Delft uit het einde van de achttiende eeuw. Weer spelen bewerkingen een hoofdrol, maar nu is het vooral de wat lichtere ‘klassieke’ muziek uit de tweede helft van de achttiende eeuw (menuetten, opera-airs, enz.) die het slachtoffer is geworden van de bewerkingszucht van de beiaardier. Ook hier kunnen wat oudere Zuid-Nederlandse beiaardboeken (Antwerpen 1728;¹⁰ Joannes de Gruyters, Antwerpen 1746)¹¹ indicaties geven.

Meilink 1985, pp. 114-121 (over de Delftse beiaardboekjes); De Jong, Lehr & De Waard 1966-1976(2/1990, met gegevens over alle beiaards in Nederland, waarbij steeds een overzicht van de bespelers); *45 Years of Dutch carillons 1945-1990* 1992 (Met Loek Boogert, ‘1. Seven centuries: Origins and development of Dutch carillon culture up to 1945,’ pp. 12-25 en Laura J. Meilink-Hoedemaker, ‘12. Publications on campanology: An ‘annotated list’ of campanological publications 1945-1990,’ pp. 206-225); Gierveld 1990; Lehr & Besemer 1990, 1994; Van der Weel 2002.

8. Brussel, Stadsarchief, Hs. C 22; zie Vander Straeten V 1880, p. 19.

9. Gent, Stadsarchief, Hs. Reg. 96.2.

10. Antwerpen, Stadsarchief, Oude Muziek M25. Facsimile-uitgave met transcriptie als bijlage bij *Jaarboek van het Vlaams Centrum voor Oude Muziek* 1 (1985), waarin ook twee studies (door Margot Halsted en Gilbert Huygens) over het handschrift en de muziek erin.

11. Antwerpen, Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium, Facsimile-uitgave met een inleiding van Arie Abbenes en André Lehr: Asten NL: Eijsbouts, 1968. Zie ook: Verheyden 1922.

HOLLAND

Alkmaar (Rogge 1897)

Sint-Laurenstoren (bespeeld tot 1748) en *Waagstoren*: ?-1583 Jan Turenhout; 1583-1592 Pieter Michielsz; 1592-? Dirck Pietersz; 1610-? D[irck?] [Pieterszoon?] van (den) Oordt. Vanaf 1630 was de organist van de Grote of Sint-Laurenkerk steeds tevens beiaardier.

Amsterdam (Bijtelaar 1947)

Oudekerkstoren: 1605c-1620c Artus Geerdinck; 1620c-1658 Herman Geerdinck; 1659-1685 Salomon Verbeek; 1685-1693 Anthony Verbeek; 1693-1727 Evert Havercamp; 1728-1742 Johannes Ulhoorn; 1743-1768 Boudewijn Loen; 1769-1796 Hendrik Focking; 1797-1808 Jan H. Warninck. Van 1659-1796 is de beiaardier van de Oudekerkstoren doorgaans ook beiaardier van de Beurs-, later Regulierstoren.

Beurstoren: Salomon Verbeek 1656-1668. In 1668-1669 is de beiaard overgebracht naar de Regulierstoren.

Regulierstoren (1672: *Munttoren*): 1669-1685 Salomon Verbeek; 1685-1693 Anthony Verbeek; 1693-1727 Evert Havercamp; 1728-1733 Gerard Han; 1733-1742 Johannes Ulhoorn; 1743-1768 Boudewijn Loen; 1769-1796 Hendrik Focking; 1796-1832 Daniël Brachthuyzer.

Zuidertoren: 1630c?-1654 Sybrant van Noordt [senior]; 1655-1659 Salomon Verbeek; 1660-1693 Michiel Servaaszoon Nuyts; 1693-1719 Cornelis van Dort; 1720-1738 Gerardus van Dort; 1739-1779 Jan Jacob de Graaf; 1781-1796 Hermanus de Ligt.

Westertoren: 1643-?? Jacob Matthyszoon Hoeckboot; -1664-1707 Jan Janszoon Bakker; 1708-1719 Cornelis van Dort; 1719-1738 Gerardus van Dort; 1739-1779 Jan Jacob de Graaf; 1781-1796 Hermanus de Ligt.

Stadhuistoren (1808: *Paleis op de Dam*): 1659-1693 Michiel Servaaszoon Nuyts (beiaard 1665 gereed); 1693-1695 Dirk van Neck; 1693-1719 Cornelis van Dort; 1720-1733 Gerard Han; 1733-1742 Johannes Ulhoorn; 1743-1782 Jacobus Potholt; 1783-1791 Johannes Oijers; 1791-1804 Anthony Cornelis Bourse.

Delft (Meilink-Hoedemaker 1985)

Stadhuus en Nieuwekerkstoren: 1574-1607 Jan Joosten Grebber; 1607-1635 Harmen Jansz 'de Blinde'; 1635-1647 Jan van Schoonhoven; 1642-1687 Hendrik Coenraadszoon Stroomberg; 1687-1727 Dirck Scholl (1665 tweede beiaardier); 1727-1741 Hubertus Scholl; 1741-1801 Johannes Berghuys; 1802-1835 Frederik Berghuys (1775 tweede beiaardier).

Den Haag [Met dank aan Herman de Kler (Den Haag)]

Sint-Jacobstoren: 1581-1625 Jan Jacobszoon (in de) Kelder; 1625-1633 Jacob van Blankenburg; 1633-1653 Pieter de Vois; 1654-1673 Steven Harmenszoon van Eyck; 1673-1687 Hermanus van Eyck; 1678-1682 Pieter Pater; 1682-1697 Steven Cousijns; 1697-1717 Caspar Cousijns; 1717-1718 Cornelis de Graaf; 1718-1742 Aeneas Egbertus Veldcamp; 1741-1742 Albertus Freese; 1742-1778 Johannes Albertus Groneman; 1778-1824 Hendrik Kraaijenbrink.

Dordrecht

Onze-Lieve-Vrouwetoren (beiaard rond 1700 verwijderd): ?-1591 Cornelis Gerritsz; 1591-1610 Gerrit Cornelisz; 1610-1625 Cornelis Gerritsz; 1625-1647 Jan Dirkszoon Tegelbergh; 1647-1669 Dirck Janszoon Tegelbergh; 1669-1681 Isaac Tegelbergh; 1681-1687 Jacobus Tegelbergh; 1687-1709 Gerrit Olinckhoff.

Gouda

Sint-Janstoren: 1590-1593 Job Adriaansz; 1593-1654 Gerrit Janszoon van Ebbenhorst; 1654-1670 Jacob Lucaszoon Vollenhove; 1670-1678 Matthijs van Meeuwen; 1678-1708 Gerard Han; 1708-1709 Jacob Han. Vanaf 1709 was de organist van de Sint-Janskerk tevens beiaardier.

Haarlem

Sint-Bavotoren: De organist van de Sint-Bavokerk is tevens beiaardier van de Sint-Bavotoren. Vanaf 1665 bespeelt hij (vermoedelijk) ook de Hemony-beiaard van de Bakenessertoren; deze beiaard wordt in 1795 verkocht.

Hoorn (Vlam 1954; *Bouwstenen* 1 (1965), pp. 115-126.)

Sint-Cyriacustoren: 1574?-1600 Claes Gerritszoon Coster. Vanaf 1600 was de organist van de Grote Kerk tevens beiaardier van de Sint-Cyriacustoren.

Leiden

Stadhuistoren: 1579-1587 Gerrit Hendrickszoon Orgelpijp; 1589-1599 SEBASTIAAN VREDEMAN; 1599-1601 CORNELIS SCHUYT (opnieuw ?-1616); 1601-1614 Jan Philipszoon van Velsen; 1615-1635 Jan Pieterszoon van Rijnsburch; 1635-1655- Pieter Pieterszoon van Rijnsburch; Jacob Pieterszoon van Rijnsburch; -1687 Cornelis van Bilderbeek. Vanaf 1687 was de organist van de Pieterskerk tevens beiaardier van de Stadhuistoren.

Rotterdam (Hoefffer 1892)

Sint-Laurenskerk en Stadhuisoren: 1539-1626 Joost Jansz/Joostsz; 1626-1636 Hendrick Joostsz; 1636-1672 Adriaan Damman(<?); 1673-1702 Pieter Soupart; 1702-1707 Jacob Han; 1707-1732 Jan Penterus; 1732-1771 Adrianus Burgvliet; 1771-1830 JAN ROBBERS.

ZEELAND

Middelburg (Hoefffer 1902)

Abdijoren: 1592-1638 Zacharias Gillisz; 1638-1645 Gillis Zachariasz; 1646-1657 Pieter de Moor; 1657-1662 Joris Bruys. Vanaf 1662 was de organist van de Nieuwe Kerk tevens beiaardier van de Abdijoren.

UTRECHT

Utrecht (Van Hegge Zijnen 1925; Van der Elst 1927, 1929; Van den Hul 1982)

Domtoren: 1595c-1606 Daniël van Berlicom; 1606-1613, 1616-1623 Gijsbert van Berlicom; 1613-1616 Jan van Groenberg; 1623-1624 Herman van Riemsdijk; 1625-1657 Jacob van Eyck; 1657-1766 Johan Dix; 1666-1678 David van Slechtenhorst; 1666-1706 Johan Carel Valbeek; 1706-1708, 1709-1721 Jacob Han; 1708-1709 Gerard Han. Vanaf 1721 was de organist van de Domkerk tevens beiaardier van de Domtoren.

Jacobitoren (tot 1674): 1630-1643 Herman van Riemsdijk; 1643-1645 Dirk Hendrikszoon van Schorrenbergh; 1645-1657 Jacob van Eyck; 1657-1666 Johan Dix; 1666-1674 David van Slechtenhorst; 1674-1706 Johan Carel Valbeek.

Janstoren: 1632-1657 Jacob van Eyck.

Zuider- of Nicolaïtoren: 1581-1584? Oloff Brinck; 1584-1619 Pieter Augustijnszoon Uytenbogaert; 1619-1623 Jan Gijsbertszoon Zegerman; 1623-1641 Jan Bruynen; 1641-1647 Jan Eldertszoon van Overgun. Vanaf 1648 was de beiaardier van de Domtoren tevens beiaardier van de Zuidertoren.

Stadhuistoren: 1582-1585 Clemens van Dalen; 1585-1589 Laurens Janszoon van Halsborch; 1589-1609 Hendrick Corneliszoon Hollander; 1609-1616; Jan van Groenberg; 1616-1643 Herman van Riemsdijk; 1643-1645 Dirk Hendrikszoon van Schorrenbergh; 1645-1657 Jacob van Eyck.

GELDERLAND

Arnhem

Sint-Eusebiustoren: De organist van de Sint-Eusebiuskerk was tevens beiaardier.

Nijmegen

Sint-Stevenstoren: 1576-1595 Hendrik Noster; 1595-1621 Abraham Verheiden; 1621-1650 Herman van Wechuisen; 1650-1678 Jan de Roij (van Roijen); 1651-1663 GOOSEN JEMENS VAN VREESWIJCK (tweede beiaardier); 1663-1678 Hendrick Willemsz; 1678-1706 Steven van Roijen; 1706-1725 Jan van Roijen; 1725-1780 YBE AGES BRUINSMA; 1781-1790 PETRUS BEYEN (waarnemend vanaf 1769); 1791-1816 WILHELM GOTTLIEB HAUFF.

Zutphen

Wijnhuistoren (vanaf 1647): De organist van de Sint-Walburgkerk was tevens beiaardier van de Wijnhuistoren.

OVERIJSEL

Deventer [Met dank aan F.D. Zeiler (Kampen)]

Sint-Lebuïnustoren: ??-1598 Jan Gertss; 1598-1615 Hendrik Steen; 1615-1617 Willem Wienichman (alias Kuyt); 1617-1625 Claude Bernard; 1625-1653 Lucas van Lenninck; 1653-1666 Hendrik Cornelisz. Vanaf 1666 was de organist van de Sint-Lebuïnuskerk tevens beiaardier.

Kampen [Met dank aan F.D. Zeiler (Kampen)]

Nieuwe Toren: Vanaf 1660 was de organist van de Grote Kerk tevens beiaardier van de Nieuwe Toren.

Zwolle [Met dank aan F.D. Zeiler (Kampen)]

Grote Toren: Tot 1669 (toen het carillon werd verwoest door brand) was de organist van de Grote Kerk tevens beiaardier van de Grote Toren.

FRIESLAND

Leeuwarden

Stadhuiskoepel: 1591-1599 Mr. Hendrick; 1599-1618 Willem Tjaersz; 1618-1649 Gijsbert Harmensz Havinck; 1649-1675 Harmen Lammerts; 1675-1694 Evert Havercamp. Vanaf 1694 was de organist van de Grote of Jacobijnerkerk tevens beiaardier van de Stadhuiskoepel.

GRONINGEN

Groningen

Martinitoren: 1581-1606 Bartold Jansen; 1607-1621 Lambert Levinck; 1622-1670 Michiel Vinck (1659-1662 Jan Kroeger, 1664 Hendrick Jansen hulpbeiaardier); 1670-1694 Cornelis de Jong (1665 hulpbeiaardier); 1695-1705 Willem Vermeer; 1705-1729 Lucas Wolters; 1729-1734 Wolter Wolters; 1734-1750 Gosen Wolters; 1750-1759 Eltjen Wolters; 1759-1809 J.H. Tammes.

GENERALITEITSLANDEN

Breda

Onze-Lieve-Vrouwetoren: 1567-1596 Peter Hendrick Willemsz; 1597-1603 Jacob Peter Hendricksz; 1604-1625 Coenraad Hendrikszoon van Stroomberg; 1625 Hendrik Coenraadszoon van Stroomberg; 1625-1628 Alonso van Diepenbeeck; 1628-1673 Gillis Peterszoon van der Steen; 1673-1694 Alexander van der Steen (1658 hulpbeiaardier); 1694-1724, 1727-1744 Jacobus Zeemans; 1724-1727 Gregorius Hermanus Zeemans; 1744-1785 Johan Frederik Richter; 1785-1809 Jacob Middelaar (1773 hulpbeiaardier).

's-Hertogenbosch

Sint-Janstoren en Stadhuistoren: Vanaf 1629 was de organist van de Sint-Janskerk tevens beiaardier.

Maastricht (Quaedvlieg 1962)

Sint-Servaastoren: 1586-1632 Arnoldus Huberti; 1632-1639 Petrus Huberti; 1639-1648 Joannes Berloo; 1648-1655 Nicolaus Janson; 1655-1672 Aegidius Crosier; 1672-1695 Caspar Gallet; 1695c Aegidius van den Steijn; 1695c-1700, 1707-1727 Andreas d'Ahoux; 1701-1707 George de la Terre; 1727-1766 David Mancell; 1766-1768 Petrus A. Baerts; 1770c?-1800c?? Joannes Arnoldus Hoebrechts.

Stadhuistoren: 1680-1695 Caspar Gallet; 1695-1709 Jean de la Terre; 1709-1710 François de Ridder; 1710-1730 H.F. Croset; 1730-1731 Adrianus P. Th. Leemans; 1731-1791 Jean-Pierre Boverly; 1791-1794 J.J. Boverly.

7.4 STADSSPEELLIEDEN

De stadsspeellieden hebben in de Nederlanden een geschiedenis die tot in de middeleeuwen teruggaat. Aanvankelijk was de functie niet gescheiden van die van torenmusicus (trompetter) en zo ontstond de beroepsaanduiding 'stadstromper.' Naderhand, vermoedelijk meestal in de vijftiende en de zestiende eeuw, trad in veel plaatsen een scheiding op tussen de trompetters, die gestationeerd waren op torens en poorten, en de ambulante stadspijpers. Naar het schijnt heeft het merendeel van de enigszins belangrijke Nederlandse steden vóór de Reformatie speellieden in dienst gehad. De Reformatie betekende in veel steden het einde van het stadsspeelmannschap, hetzij door geldgebrek van de overheid hetzij om ideologische redenen. Zo had Dordrecht in 1575 nog vier stadsspeellieden die viermaal per week om 11 uur 's morgens op een openbare plek musicerden. In 1576 waren dat er nog drie, in 1577 is de groep opgeheven. In Haarlem en Leiden werden stadsspeellieden in 1572-1573 weggestuurd, om na een periode van onderbreking in 1592 opnieuw, voor ruim een halve eeuw, terug te keren. In Amsterdam en Utrecht schijnt de traditie ononderbroken te zijn geweest, tot het einde van de zeventiende eeuw. Alleen in Groningen is er gedurende het *gehele* tijdvak van de Republiek (en zelfs nog daarna) sprake van stadsspeellieden.

In de literatuur wordt niet altijd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen stadsspeellieden en niet in stadsdienst zijnde muzikanten. Hier zal dat onderscheid uiteraard wel worden gemaakt en ter onderscheiding zullen de muzikanten buiten stadsdienst ‘vrije speellieden’ worden genoemd. Voor een gedeelte overlappen hun werkzaamheden elkaar, vooral omdat stadsspeellieden er heel vaak ‘vrij speelmanswerk’ bij deden. Wat over stadsspeellieden in de verschillende Nederlandse steden bekend is, hangt overigens nogal af van de wijze waarop hun activiteiten zijn geregistreerd en vervolgens zijn gearhiveerd.

Stadsspeellieden functioneerden gewoonlijk in een groep van vier tot zes muzikanten. Niet zelden vindt men familieleden binnen een groep; soms zijn bepaalde families zelfs volledig dominant, zoals in Leiden de familie Van Rijnsburch en in Haarlem de families Lossy en Padbrué. Typische instrumenten van de stadsspeellieden waren de wat luidere blaasinstrumenten zoals de cornet (*Zink*) en verschillende typen schalmeien. Uiteraard werd er door de speellieden ook gezongen.

Het stadsspeelmannschap legde de speelman tegenover een basisinkomen (variërend van *f*50 tot *f*250 per jaar) een aantal basisverplichtingen op, die nooit een volledige betrekking vormden. Daardoor was de stadsspeelman vrijwel altijd ook op ander muzikaal gebied werkzaam, bijvoorbeeld als organist, instrumentenbouwer, vrij speelman of muziekleraar. Ook combineerden stadsspeellieden hun functie nogal eens met niet-muzikale werkzaamheden, zowel ambtelijk (in dienst van de stad) als in de private sfeer. Binnen die private sfeer zien we speellieden als ambachtsman, herbergier, handelaar, enz.

Over de stadsspeellieden van **Amsterdam** gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn geen systematische gegevens beschikbaar. In de zestiende eeuw waren er vier stadsspeellieden, later, in de tweede helft van de zeventiende eeuw, liep het aantal op tot zes. Gedurende het laatste derde deel van de zeventiende eeuw stierf het stadsspeelliedenwezen in Amsterdam uit doordat overleden speellieden niet werden vervangen. Over hun plichten is evenmin veel bekend. Zeker is dat ze in principe voorrang hadden boven andere speellieden bij het spelen op ‘bruiloften en partijen.’ De concurrentie voor de stadsspeellieden door vrije speellieden was in Amsterdam echter groter dan waar dan ook elders.

Over het instrumentarium van de Amsterdamse stadsspeellieden wordt informatie verschaft door enkele stadsbeschrijvingen uit de jaren-1660, zoals Melchior Fokkens’ *Beschrijving der wijdt-vermaarde koop-stadt Amsterdam* uit 1662 en Philipp von Zesen’s *Beschreibung der Stadt Amsterdam* uit 1664. Zij noemen schuifrompet (trombone), cornet en kromhoorn als instrumenten. Von Zesen meldt dat er dagelijks tussen elf en twaalf uur werd gemusiceerd, wellicht (net als in Utrecht; zie onder) voor het stadhuis. Joost van den Vondel dichtte naar aanleiding van de ingebruikname van het nieuwe stadhuis in 1655 onder meer de volgende regels:

Hier blazen schuifrompet en kromme en rechte fluit
¹²Orlandoos grooten geest ter heerenvenstren uit
 Ter eere van de Wet, en burgerwandelaeren,
 Verquickt door bly musijck, in ongeruste maeren
 Van oorloge of tempeest.

Het bewaard gebleven Weddeboek van 1664-1667 van de stad geeft de namen van de zes speellieden dan in functie: Willem Corneliszoon Velsen, Jacobus Haffner, Michiel Nuyts, Antony Pannekoek, Joseph Butler en Johannes Beijerman. Elk ontvingen ze *f* 160 per jaar. Sommigen van hen bekleedden ook andere functies in het Amsterdamse muziekleven. Velsen, Nuyts en Butler speelden bij de Schouwburg, Haffner was organist van de Lutherse Kerk. Van de genoemden zijn Haffner, Pannekoek en Butler als componist bekend. Zoals gezegd, het

12. Verwijzing naar Orlando di Lasso (Lassus), in de driekwart eeuw na zijn dood in 1594 het internationale prototype van de beroemde componist.

precieze einde van het Amsterdamse speelliedencorps is niet bekend, maar het was nog vóór het einde van de zeventiende eeuw. Velsen overleed rond 1670, Haffner in 1671, Butler in 1672, Pannekoeck in 1679, Nuyts in 1693, Beijerman als laatste in 1696.

In **Haarlem** leidde de Reformatie in 1572 tot het wegsturen van de vier stadsspeellieden. In 1592 werden opnieuw stadsspeellieden aangenomen, een viertal, onder leiding van Jan Willemszoon Lossy. Ze werden ‘schalmeispelers’ genoemd, hun aanvoerder de ‘eerste speler.’ In 1592 verdienden ze *f* 60 per jaar; in 1621 werd dit op *f* 72 gebracht. Van 1594 tot 1602 en vanaf 1611 waren er vijf speellieden. De families Lossy en Padbrué speelden een centrale rol bij de Haarlemse schalmeispelers. Na Lossy’s dood in 1629 werd Cornelis Thymenszoon Padbrué aanvoerder, na al vele jaren (met een broer en hun vader) gewoon lid van de groep te zijn geweest. Padbrué werd in 1635 wegens wangedrag ontslagen. De groep werd tot 1646 in stand gehouden; toen werden alle schalmeispelers collectief ontslagen, zonder duidelijke aanleiding.

Leiden had in de jaren 1570 voor het eerst aparte stadsspeellieden aangenomen naast de traditioneel in dienst zijnde stadstrompetters, maar reeds in 1572 werd het viertal afgedankt. Na een periode waarin per gelegenheid musici werden ingehuurd, werd in 1610 de Engelsman Jan Jorden aangesteld, die gedaan kreeg dat in 1612 weer een groep van vijf stadsspeellieden actief werd, behoudens Jorden vrijwel allemaal familie van de organist Pieter Janszoon van Rijnsburch. Ze moesten in ensemble spelen, maar ook samen met het orgel, zowel na de dienst als tijdens avondbespelingen. De betaling van de stadsspeellieden was niet hoog: in 1612 werd het gezamenlijke inkomen van de groep van vijf vastgesteld op *f*260. In 1636 werd de groep opgeheven; vanaf dat jaar moest Leiden het definitief zonder speellieden stellen.

De stadsspeellieden werden in **Utrecht** ‘stadstrompers’ genoemd, wat letterlijk eigenlijk stadstrompetter betekent. De benaming heeft louter een historische achtergrond; de 17de-eeuwse Utrechtse stadsspeellieden verrichten geen trompettersdiensten meer. Van welke instrumenten de stadsspeellieden zich wel bedienden is echter niet precies bekend. Aankoopdocumenten uit 1559 spreken over trompen, schalmeien, bassetten, kromme cornetten, sacquebouten (trombones), enz., maar wat hiervan nog in de zeventiende eeuw van toepassing was, blijkt niet. Het aantal stadsmusici in Utrecht bedroeg vanaf 1560 vijf, vanaf 1597 zes. De organisatie was nogal strak, bijna gilde-achtig. Herhaaldelijk werden reglementen uitgevaardigd. Eén van de speellieden, vermoedelijk de oudste of langst-in-dienst-zijnde, fungeerde als *praeses*. Nieuwe speellieden werden dikwijls eerst op provisie aangenomen. Onder de Utrechtse speellieden bevonden zich overigens zeer weinigen over wie we iets vernemen buiten hun functie, bijvoorbeeld als componist.

Tot de plichten van de Utrechtse stadsspeellieden behoorde in de eerste plaats het dagelijks spel voor het stadhuis, om half twaalf, een traditie die overigens later in de zeventiende eeuw verwaterd schijnt te zijn. Verder moesten de speellieden aantreden bij maaltijden, banketten, ontvangsten, ceremonies, enz. Maria Gonzaga Nevers, op reis van Parijs naar Polen om de echtgenote te worden van koning Ladislaus IV, werd op 25 december 1645 ontvangen in de residentie van de gouverneur:¹³

où toute la musique étoit assemblée, avec ses habits et ses instruments de cérémonie, pour chanter à son arrivée.

waar de musici waren verzameld, met hun passende kledij en instrumenten, om de koningin bij haar komst muzikaal te begroeten.

Ook hadden ze de verplichting om wanneer nodig te assisteren bij het collegium musicum. Tenslotte werd een beroep op hun diensten gedaan bij universitaire plechtigheden zoals inauguraties en promoties. Het was de

13. Laboureur 1648.

Utrechtse stadsspeellieden ten strengste verboden om zich te lenen voor het begeleiden van dans en ballet. Daartegenover stond dat ze voorrang hebben wanneer er buiten de officiële sfeer, bijvoorbeeld bij bruiloften en partijen, behoefte was aan muziek. Deze ‘schnabbels’ moesten dan volstrekt eerlijk worden verdeeld over de stadsspeellieden.

De groep van zes speellieden werd in 1674, direct na de Franse bezetting, opgeheven. Maar omdat men gewend was dat de speellieden musiceerden bij universitaire plechtigheden, werd in 1682 toch weer een viertal musici als extraordinair speelman tegen een véél lagere honorering in stadsdienst aangenomen. In 1702 werd, na het kort na elkaar overlijden van twee speellieden, het besluit genomen geen nieuwe aan te stellen. Zo kwam met de dood van de laatste Utrechtse stadsspeelman, Hubertus Hellings, in 1722, het Utrechtse stadsspeelmanswezen tot een einde.

De stad **Groningen** komt de eer toe als enige stad in de Republiek het laat-middeleeuwse instituut van de stadsspeellieden onafgebroken te hebben voortgezet tot aan het einde van de Republiek en zelfs tot in de negentiende eeuw. Naar het schijnt was vier het gewone getal der speellieden. Het salaris was aan een voortdurende verhoging onderhevig, via *f*75 in 1628 en *f*100 in 1686 tot meer dan *f*200 in 1800. De stadsspeellieden speelden bij belangrijke gebeurtenissen in de stad en gedurende geruime tijd ook dagelijks voor het Wijnhuis. Ze hadden voorrang wat betreft het spelen op ‘bruiloften en partijen.’ Dikwijls werd de functie van stadsspeelman gecombineerd met die van organist bij een van de talrijke kerken in Groningen.

De vijf nu behandelde steden (Amsterdam, Haarlem, Leiden, Utrecht, Groningen) waren de enige in de Republiek, die gedurende kortere of langere tijd een *groep* van stadsspeellieden in dienst hadden. Daarnaast kan men nog enkele voorbeelden geven, waarbij een stadsorganist of een andere *individuele* musicus een zodanige rol in het stedelijke muzikaleven speelde dat de benaming ‘musicus van de stad X’ of ‘stadsmusicus te Y’ voor hem wordt gebezigd. Zo noemde Jaques Vredeman zich stadsmusicus van Leeuwarden vanwege zijn verschillende functies bij die stad (voorzanger, muziekleraar aan de Latijnse school, leider van het stadsmuziekcollege). Nijmegen nam in 1658 Jacob van Paddenburgh aan als stadstrompetter en muzikant, mede ter ondersteuning van het stadsmuziekcollege. In 1672 werd hij opgevolgd door Paulus van Hensbergen. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd de Zwolse stadsorganist Johann Gottlieb Nicolai vaak stadsmusicus genoemd. Ook Arnhem had enkele musici in dienst ten behoeve van het stadsmuziekcollege.

Balfoort 1938, pp. 43-54; Lingbeek 1983, pp. 16-17, 42-43, 60-64.

Amsterdam (Dozy 1887; Scheurleer 1904, pp. 39-40)

Gegevens zeer onvolledig: ?-1597-1646 Jeronimus Torel (Tourell); 1604 Jasper Jansz; 1614?-1637 Cornelis Willemsz; -1624- Reijer Janszoon Brant; 1637-1667- Willem Corneliszoon Velsen; -1656- SIMON LEFÈVRE; -1664-1667- JACOBUS HAFFNER; -1664-1667- Michiel Servaaszoon Nuyts (gestorven 1693); -1664-1667- ANTHONY PANNEKOECK (Venlo 1615c?-1679 Amsterdam); -1664-1667- JOSEPH BUTLER (gestorven 1672 Amsterdam); -1664-1667- Johannes Beijerman (Kampen 1630c-1696 Amsterdam).

Groningen (Feith 1865)

Johannes Beeckenbrouck, Johan Adam Crebast, C. Haakens.

Haarlem (Van den Sigtenhorst Meyer 1932; De Klerk 1965, pp. 24-27, 83-95) [Eigen onderzoek]

Schalmeispeelers: 1592-1629 Jan Willemszoon Lossy (eerste speler); 1592-1617 Jan Janszoon Lossy; 1592-1628 Thymen Janszoon Padbrué; 1592-1611 Cornelis Janszoon Vreen; 1594-1602 Willem Janszoon Lossy; 1610-1635 CORNELIS THYMENSZOOM PADBRUÉ (1629-1635 eerste speler); 1611-1619 Jan Thymenszoon Padbrué; 1617-1646 Claes Claeszoon van Griecken (1635-1646 eerste speler); 1619-1646 Cornelis Pietersz; 1628-1633 Willem Jansz; 1629-1635 Jacob Corstiaensz; 1635-1646 Steven Quirijnsz; 1636-1646 Arnout Pauwels.

Leiden (Annegarn 1973, pp. 60-68)

Stadsspeellieden: 1570-1572 Jan Jacobszoon de Leeu, Ulrich Cornelisz, Willem Cornelisz (broer van voorgaande), Floris Schuyt; 1610-? Jan Jorden; 1612-1624 Jan Janszoon van Sonneveld; 1612-1632 Pieter Janszoon van Rijnsburch; 1612-1636 Jan en Pieter Pieterszoon van Rijnsburch; 1624-1626 François Chester; 1626-1633 Matthijs Pieterszoon van Rijnsburch; 1632-?1636 Sibrant Pieterszoon van Rijnsburch; 1633-1636 Jacob Pieterszoon van Rijnsburch.

Utrecht (Riemsdijk 1881, pp. 25-34; *Bouwstenen* 1 (1965), pp. 231-247) [Eigen onderzoek]

Stadsspeellieden: 1577-1585- Pieter Claeszoon Wyborch; 1577- Gelis Hompe; 1577-1585- Anthony Pieterszoon Wyborch; 1577-1585- Willem Claeszoon van Duinkercken; 1578-1583 Thomas van de Ketel; 1582-1624 Clemens van Dalen; 1584-1596 Laurens Janszoon van Halsborch; 1579-1601-; 1621-1647 Jan Harmenszoon van Meeuwen (overleden 1650c); 1607-1621 Jacob Matthyszoon Perreus; 1605-1631 Michiel Janszoon van den Noordt; 1607-1621 Geurt van Sambeek; 1624-1657 Thomas Dusart (1647 praeses); 1625-1657 Robert Fyson; 1625-1654 Maarten Gerritszoon van Ebbenhorst; 1621-1656 Herman van Meeuwen; 1631-1661 Joannes Cuperus (1657 praeses); 1647-1669 Theodoor Barry; 1657-1672 Anthonie Deutekom (1661 praeses); 1657-1672 Lambertus van Slechtenhorst; 1657-1668 Justus Servaas de Clermont; 1658-1674, 1682-1701 Gerrit van Issen (b29.12.1701); 1668-1674, 1685-1700c Willem van Deutekom; 1668-1669 Egbert Kist; 1669-1674 Herman van Slechtenhorst; 1672-1674 Jan van Slechtenhorst; 1682-1706 Jan Carel Valbeek (b29.56.1706); 1682-1700c de Swart; 1682-1722 Hubertus Hellings (b15.7.1722); 1692-1699 Aernout van Outgaerden.

7.5 STADSTROMPETTERS

Ondanks het ontbreken van systematisch onderzoek over de stadstrompetters in de Republiek, kan uit het samenvoegen van de verspreide gegevens over deze lieden wel een beeld van hun functioneren worden opgemaakt. Vrijwel zeker mag men ervan uitgaan dat *alle* grote en middelgrote, en wellicht ook wel kleinere steden tenminste één trompetter in dienst hadden. Eén lijkt het gewone getal te zijn, twee komt wel voor (Haarlem, Hoorn, Maastricht, Den Haag), meer is een uitzondering, zoals de tien Amsterdamse trompetters. Het salaris van de stadstrompetter was vergelijkbaar is met dat van een stadsspeelman: van minder dan *f*100 tot bijvoorbeeld *f*250 per jaar.

In de meeste gevallen waren de trompetters op torens – kerktorens, stadhuistorens, en dergelijke – gestationeerd en vaak waren zij tevens nachtwaker. Vanuit hun positie konden zij brand en onraad bemerken en de daarbij behorende signalen geven. Wanneer zij op de stadspoorten waren gestationeerd, konden zij signalen geven die het sluiten van de poorten aankondigden. In een aantal gevallen zijn hun namen uit stadsrekeningen en stedelijke besluiten bekend. Nooit vinden wij er componisten bij of musici die uit anderen hoofde bekend zijn. In feite vormden de trompetters een wat aparte groep musici die losstond van de wel met elkaar communicerende groepen van organisten, klokkenisten, stadsspeellieden en musici buiten stedelijk dienstverband. Slechts een enkele maal was er een reminiscentie aan de laat-middeleeuwse situatie waarin trompetters en speellieden groepen vormden die in elkaar overgaan, bijvoorbeeld wanneer er behalve een signalerende een meer artistieke vorm van musiceren werd verwacht. In Gelderland (bijvoorbeeld in Zutphen, Nijmegen en Roermond) kwam de benaming *cour* of *court* voor trompetter voor; de etymologie voor deze term is vooralsnog duister.

In feite maakten de stadstrompetters deel uit van een veel groter geheel van trompetspelende musici. In de zeventiende en achttiende eeuw kon men trompetters immers ook aantreffen aan het hof, in het theater, bij ruiterscompagnieën in het leger, op het Statenjacht van de prins van Oranje en op (alle?) schepen van de oorlogs- en koopvaardijvloot. Alles bij elkaar moeten er honderden trompetters actief geweest zijn in de Republiek. Hun instrument moet de grote, ééndelige, ventiel- en schuifloze trompet zijn geweest die men dikwijls afgebeeld vindt in verband met genoemde situaties en waarvan er een aantal in musea en andere collecties bewaard zijn gebleven. Tegen het einde van de achttiende eeuw onstond hier en daar de gewoonte dat deze trompetters hun

diensten verleenden aan symfonie-orkesten en -orkestjes wanneer daar trompetpartijen in voorkwamen. Zo waren de trompettisten die aan het hof spelen afkomstig uit het leger. Maar hoe verspreid deze usance is geweest, valt niet te zeggen.

In de volgende alinea's worden gegevens over het functioneren van stadstrompetters beknopt weergegeven. Uit de te geven voorbeelden zal blijken dat er enerzijds een grote lijn valt te schetsen voor het stadstrompetterschap in de Republiek, maar dat er anderzijds per afzonderlijke stad verschillen kunnen zijn.

In **Amsterdam** waren de trompetters per tweetal aangesteld op de vijf torens van de stad: de Westertoren, de Kruistoren (Haringpakkerstoren),¹⁴ de Oudekerkstoren, de Montelbaanstoren en de Zuidertoren. Deze trompetters verdienden (in 1664-1667) *f*160 per jaar, even veel als de stadspeellieden. In **Haarlem** waren er twee trompetters; hun standplaatsen waren de toren van de Grote of Sint-Bavokerk en de toren van de Bakenesserkerk. De **Alkmaarse** torenwachter moest in de achttiende eeuw het hele jaar om 10 uur 's avonds twee of drie deuntjes 'na de kunst' blazen; hij deed dienst tot 4 uur 's morgens om eventueel brand of onraad te signaleren door klokgelui of alarmsignalen. In **Hoorn** waren twee stadstrompetters, een 'oudste' en een 'jongste trompetter.' Zij hielden wacht op de kerktoren, van waaruit zij hun signalen bliezen. De trompetten die zij bliezen behoorden in principe toe aan de stad, maar de trompetters konden deze in bezit krijgen door langere tijd in dienst te blijven. Na overlijden moest de stad dan dikwijls de trompet weer van de weduwe terugkopen om deze aan de volgende trompetter in gebruik te kunnen geven. Deze procedure is gedocumenteerd voor het begin van de zeventiende eeuw. De Hoornse trompetter had tevens de plicht het uurwerk van de Sint-Antoniskerk te onderhouden.

In **Delft** was één trompetter, gestationeerd op de Stadhuistoren. Hij moest 's nachts rondgaan door de stad en bij onraad de wachtklok luiden. Ook in **Leiden** was de trompetter, tevens nachtwaker, op de Stadhuistoren gestationeerd, tegen een salaris van *f*200 jaarlijks.

In **Zutphen** bestond de uitzonderlijke situatie dat het trompetterschap losgekoppeld was van het nachtwakerschap en dat de trompetter juist overdag moest spelen, zodat hij *dagcourt* werd genoemd. Hij was tevens reserve-organist. Deze situatie bestond in ieder geval gedurende de laatste decennia van de zeventiende en de eerste decennia van de achttiende eeuw. Claude Lambert la Barre (Labaer) moest driemaal daags van de toren van de Sint-Walburgkerk spelen en op marktdagen vanaf de Wijnhuistoren.

Hoewel **Roermond** feitelijk buiten de Republiek was gelegen, verschilde de taak van de trompetter of courwachter nauwelijks van die van zijn collega's in de Republiek. Hij was gestationeerd op de Hoge of Grauwe Toren, moest door signalen het sluiten van de poorten aangeven en bij brand of onraad alarm slaan. Bij het kriecken van de dag moest hij *Het daghet in den Oosten* spelen. Aan de vroegere combinatie met het stadsspeelmannschap herinnert de bepaling uit 1650 dat hij met trompet of schalmei van elf tot twaalf uur moest spelen. Ook moest hij wel bij andere feestelijke gelegenheden spelen.

De instructie voor de torenblazer Andreas Benz die in 1767 in **Deventer** werd aangesteld bevestigt veel van de eerder genoemde taken en gewoonten: zijn dienst liep van 10 uur 's avonds tot 4 of 5 uur 's morgens. Vanuit de kerktoren moest hij gevaar en onraad signaleren, bij gebleken gevaar of onraad op zijn trompet blazen en een lamp aan de toren bevestigen aan de kant van het gevaar. Bij gebleken gevaar overdag moest hij zich ten spoedigste naar de toren begeven om voor het gevaar te blazen. Daarnaast moest hij op Petri-dag (22 februari; de dag van de verkiezing van de nieuwe magistraat) en andere door de raad verordende gelegenheden op het raadhuis blazen en musiceren. Hij verdiende *f*5 per week, ofwel *f*260 per jaar. De trompetter of torenblazer te **Zwolle** was tevens nachtwacht en blies vanaf de kerktoren en de Hoofdwacht.

¹⁴ De Heilig-Kruistoren, na 1578 Haringpakkerstoren genoemd, in 1829 afgebroken, stond bij de Haarlemmersluis aan het begin van het Singel.

Verdere trompetters zijn gedocumenteerd voor Den Haag, Rotterdam, Dordrecht, Breda en Maastricht, maar hiermee is het overzicht nog geenszins compleet.

Alkmaar: Stadsarch. 294 bevat een afschrift van een 18de-eeuwse instructie voor de torenwachter c.q. trompetter; Amsterdam: Weddeboeken 1664-1667 en achttiende eeuw; Dordrecht: Lingbeek 1984, pp. 218-219; Hoorn: *Bouwstenen* 1 (1975), pp. 111-115, met een aantal namen; Leiden: Maastricht: Quaedvlieg 1965, p. 73; Rotterdam: Lingbeek 1984, p. 227. Eigen onderzoek en onderzoek van studenten Muziekwetenschap van de Universiteit Utrecht, 1995.
